اقبال

زبور عجم

بخوانندۂ کتاب زبور

می شود پردۂ چشم پرِ کاہے گاہے
دیده ام ہر دو جہاں را بنگاہے گاہے
وادیٔ عشق بسے دور و دراز است ولے
طے شود جادۂ صد سالہ بآہے گاہے
در طلب کوش و مده دامنِ امید ز دست
دولتے ہست کہ یابی سرِ راہے گاہے!

زبورِ عجم

حصۂ اوّل

زبرونِ در گذشتم ز درونِ خانہ گفتم!
سخنے نگفتہ را چہ قلندرانہ گفتم!

دعا

یارب درونِ سینه دلِ باخبر بده
در باده نشئه را نگرم آں نظر بده
ایں بنده را که با نفسِ دیگراں نزیست
یک آهِ خانه زاد مثالِ سحر بده
سیلم مرا بجوئے تنک مایۂ مپیچ!
جولانگهے بوادی و کوه و کمر بده!
سازی اگر حریفِ یمِ بیکراں مرا
با اضطرابِ موج سکونِ گهر بده

شاہینِ من بصیدِ پلنگاں گذاشتی!
ہمّت بلند و چنگل ازیں تیز تر بدہ
رفتم کہ طائرانِ حرم را کنم شکار
تیرے کہ نافگندہ فتد کارگر بدہ
خاکم بہ نورِ نغمۂ داؤد برفروز
ہر ذرّۂ مرا پر و بالِ شرر بدہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

۱

عشقِ شور انگیز را ہر جادہ در کوئے تو برد
بر تلاشِ خود چہ می نازد کہ رہ سوئے تو برد!

۲

درونِ سینۂ ما سوزِ آرزو ز کجاست ؟
سبو ز ماست ولے بادہ در سبو ز کجاست ؟
گرفتم ایں کہ جہاں خاک و ما کفِ خاکیم
بہ ذرہ ذرۂ ما دردِ جستجو ز کجاست ؟
نگاہِ ما بگریبانِ کہکشاں افتد
جنونِ ما ز کجا شورِ ہاے و ہُو ز کجاست ؟

۳

غزل سرای و نواہاے رفتہ باز آور
بایں فسردہ دلاں حرفِ دل نواز آور

کنشت و کعبہ و بتخانہ و کلیسا را
ہزار فتنہ ازاں چشمِ نیم باز آور

زبادۂ کہ بخاکِ من آتشے آمیخت
پیالۂ بجوانانِ نو نیاز آور!

نئے کہ دل ز نوایش بسینہ می رقصد
مئے کہ شیشۂ جاں را دہد گداز آور

بہ نیستانِ عجم بادِ صبحدم تیز است
شرارۂ کہ فرو می چکد ز ساز آور

۴

اے کہ زمن فزودہٕ گرمیٔ آہ و نالہ را
زندہ کن از صدائے من خاکِ ہزار سالہ را!

بادلِ ما چہا کنی! تو کہ بہ بادۂ حیات
مستیٔ شوق می دہی آب و گِل پیالہ را

غنچۂ دل گرفتہ را از نفسم گرہ کشائے
تازہ کن از نسیم من داغِ درونِ لالہ را

می گذرد خیالِ من از مہ و مہر و مشتری!
زو بہ کمیں چہ خفتہٕ؟ صید کن ایں غزالہ را

خواجۂ من! نگاہ دار آبروے گدائے خویش
آنکہ ز جوے دیگراں پُر نکند پیالہ را

۵

از مشتِ غبارِ ما صد نالہ برانگیزی
نزدیک تر از جانی با خوے کم آمیزی!

در موجِ صبا پنہاں دزدیدہ بباغ آئی
در بوے گل آمیزی با غنچہ درآویزی!

مغرب ز تو بیگانہ مشرق ہمہ افسانہ
وقت است کہ در عالم نقشِ دگر انگیزی!

آنکس کہ بسر دارد سوداے جہانگیری
تسکینِ جنونش کن با نشترِ چنگیزی!

من بندۂ بے قیدم شاید کہ گریزم باز
ایں طرۂ پیچاں را در گردنم آویزی

جز ناله نمی دانم گویند غزل خوانم
این چیست که چون شبنم بر سینهٔ من ریزی؟

۶

من اگرچہ تیرہ خاکم دلکے است برگ و سازم
بنظارۂ جمالے چو ستارہ دیدہ بازم

بہ ہوائے زخمۂ تو ہمہ نالۂ خموشم
تو بایں گماں کہ شاید ز نوا فتادہ سازم

بضمیرم آں چناں کن کہ ز شعلۂ نوائے
دلِ خاکیاں فروزم دلِ نوریاں گدازم

تب و تابِ فطرتِ ما ز نیازمندیٔ ما
تو خدائے بے نیازی نرسی بسوز و سازم!

بکسے عیاں نکردم ز کسے نہاں نکردم
غزل آنچناں سرودم کہ بروں فتاد رازم!

۶

بدلے دردمندے بنوائے دلپذیرے
خم زندگی گشادم بجہانِ تشنہ میرے!

تو بروے بے نوائے درِ آں جہاں کشادی
کہ ہنوز آرزویش نہ دمیدہ در ضمیرے!

ز نگاہِ سرمہ سائے بدل و جگر رسیدی
چہ نگاہِ سرمہ سائے! دو نشانہ زد بہ تیرے!

بنگاہِ نارسائیم چہ بہار جلوہ دادی
کہ بباغ و راغ عالم چو تذروِ تو صفیرے

چہ عجب اگر دو سلطاں بہ ولایتے نگنجد
عجب ایں کہ می نگنجد بدو عالمے فقیرے!

۸

بر سر کفر و دیں فشاں رحمت عام خویش را

بند نقاب بر کشا ماہ تمام خویش را

زمزمۂ کہن سرائے گردش بادہ تیز کن

باز بہ بزم ما نگر آتش جام خویش را

دام ز گیسواں بدوش زحمت گلستاں بری

صید چرا نمی کنی طائر بام خویش را

ریگ عراق منتظر کشت حجاز تشنہ کام

خون حسینؓ باز دہ کوفہ و شام خویش را

دوش براہبر زند راہ یگانہ طے کند

می ندہد بدست کس عشق زمام خویش را

نالہ بآستانِ دیر بے خبرانہ می زدم
تا بحرم شناختم راہ و مقامِ خویش را
قافلۂ بہار را طائرِ پیش رس نگر
آنکہ بخلوتِ قفس گفت پیامِ خویش را

٩

نوائے من ازاں پرسوز و بیباک و غم انگیز است

بخاشاکم شرار افتاد و بادِ صبحدم تیز است

ندارد عشق سامانے ولیکن تیشہ دارد

خراشد سینۂ کہسار و پاک از خونِ پرویز است

مرا در دل خلید ایں نکتہ از مردِ ادا دانے

ز معشوقاں نگہ کاری ترا از حرف دلآویز است!

بہ بالینم بیا یکدم نشیں کز دردِ مہجوری

تہی پیمانۂ بزم ترا پیمانہ لبریز است

بہ بستاں جلوہ دادم آتشِ داغِ جدائی را

نسیمش تیز تر می سازد و شبنم غلط ریز است!

اشارتہا سے پنہاں خانماں برہم زند لیکن
مرا آں غمزہ می باید کہ بیباک است و خونریز است
نشیمن ہر دو را در آب و گل لیکن چہ راز است ایں
خرد را صحبت گل خوشتر آید، دل کم آمیز است
مرا بنگر کہ در ہندوستاں دیگر نمے بینی
برہمن زادۂ رمز آشنائے روم و تبریز است

۱۵

دل و دیده‌ئی که دارم همه لذت نظاره

چه گنه اگر تراشم صنمی ز سنگ خاره

تو بجلوه در نقابی که نگاه بر نتابی

مه من! اگر ننالم تو بگو دگر چه چاره!

چه شود اگر خرامی به سرای کاروانی

که متاع ناروائش دلکی است پاره پاره

غزلی زدم که شاید بنوا قرارم آید

تب شعله کم نگردد ز گسستن شراره

دل زنده‌ئی که دادی به حجاب در نسازد

نگهی بده که بیند شرری به سنگ خاره

همہ پارۂ دلم را ز سرورِ او نصیبے

غمِ خود چساں نہادی بدلِ ہزار پارہ!

نکشد سفینۂ کس بہ یمِ بلند موجے

خطرے کہ عشق بیند بسلامتِ کنارہ!

بشکوہِ بے نیازی ز خدایگاں گذشتم

صفتِ مہِ تمامے کہ گذشت بر ستارہ!

۱۱

گرچہ شاہینِ خرد بر سرِ پروازے ہست

اندریں بادیہ پنہاں قدر اندازے ہست!

آنچہ از کارِ فرو بستہ گرہ بکشاید

ہست و در حوصلۂ زمزمہ پردازے ہست

تابِ گفتار اگر ہست شناسائے نیست

وائے آں بندہ کہ در سینۂ او رازے ہست!

گرچہ صد گونہ بصد سوز مرا سوختہ اند

اے خوشا لذتِ آں سوز کہ ہم سازے ہست

۷ مردہ خاکیم و سزاوارِ دلِ زندہ شدیم!

ایں دلِ زندہ و با کارِ خدا سازے ہست!

شعلہ سینۂ من خانہ فروز است و لے
شعلہ ہست کہ ہم خانہ برانداز ہست!

تکیہ بر عقلِ جہاں بینِ فلاطوں نکنم
در کنارم دلکے شوخ و نظربازے ہست!

۱۲

ایں جہاں چیست؟ صنم خانۂ پندارِ من است!
جلوۂ او گروِ دیدۂ بیدارِ من است!

ہمہ آفاق کہ گیرم بنگاہے او را
حلقۂ ہست کہ از گردشِ پرکارِ من است

ہستی و نیستی از دیدن و نادیدنِ من
چہ زمان و چہ مکاں شوخیٔ افکارِ من است!

از فسوں کاریٔ دل، سیر و سکوں، غیب و حضور!
ایں کہ غمّاز و کشائندۂ اسرارِ من است

آں جہانے کہ درو کاشتہ را مے دروند
نور و نارش ہمہ از سبحہ و زنّارِ من است

سازِ تقدیرم و صد نغمۂ پنہاں دارم
ہر کجا زخمۂ اندیشہ رسد تارِ من است
اے من از فیضِ تو پائندہ! نشانِ تو کجا است؟
ایں دو گیتی اثرِ ماست جہانِ تو کجا است؟

۱۳

فصلِ بہار این چنین بانگِ ہزار این چنیں

چہرہ کشا، غزل سرا، بادہ بیار این چنیں

اشکِ چکیدہ ام ببیں ہم بہ نگاہِ خود نگر

ریز بہ نیستانِ من برق و شرار این چنیں

بادِ بہار را بگو پے بخیالِ من برد

وادی و دشت را دہد نقش و نگار این چنیں

زادۂ باغ و راغ را از نفسم طراوتے

در چمنِ تو زیستم با گل و خار این چنیں

عالم آب و خاک را بر محکِ دلم بسائے

روشن و تارِ خویش را گیر عیار این چنیں

لا، دل بکسے نباختہ، با دو جہاں نساختہ!

من بحضورِ تو رسم، روزِ شمار این چنیں

فاختہ کہن صفیر نالۂ من شنید و گفت

کس نسرود در چمن نغمہ بار این چنیں

١۴

برون کشید ز پیچاکِ ہست و بود مرا

چہ عقدہ ہا کہ مقامِ رضا کشود مرا

تپید عشق و درین کشتِ نابسامانے

ہزار دانہ فرو کرد تا درود مرا

ندانم اینکہ نگاہش چہ دید در خاکم

نفس نفس بعیارِ زمانہ سود مرا

جہانے از خس و خاشاک در میاں انداخت

شرارۂ دلکے داد و آزمود مرا

پیالہ گیر ز دستم کہ رفت کار از دست

کرشمہ بازیٔ ساقی ز من ربود مرا!

۱۵

خیز و بخاکِ تشنۂ بادۂ زندگی فشاں
آتشِ خود بلند کن آتشِ ما فرونشاں

میکدۂ تہی سبو حلقۂ خود فراشاں
مدرسہ بلند بانگ بزمِ فسردہ آتشاں

فکرِ گرہ کشا غلام، دیں بروایتے تمام
زانکہ درونِ سینہ ہا دل ہدفے است بے نشاں

ہر دو بمنزلے رواں ہر دو امیرِ کارواں
عقل بحیلہ می برد، عشق برد کشاں کشاں

عشق ز پا درآورد خیمۂ شش جہات را
دست دراز می کند تا بہ طنابِ کہکشاں

۱۶

تو باین گمان که شاید سرِ آستانه دارم

بطوافِ خانه کارے بخداے خانه دارم

شررِ پریده رنگم گذرز جلوهٔ من

که بتاب یک دو آنے تپِ جاودانه دارم

نکنم دگر نگاهے به رہے که طے نمودم

بسراغِ صبحِ فردا روشِ زمانه دارم

یمِ عشق کشتیِ من، یمِ عشق ساحلِ من

نه غمِ سفینه دارم، نه سرِ کرانه دارم

شررے فشاں ولیکن شررے که وانسوزد

که هنوز نو نیازم غمِ آشیانه دارم!

بامید این کہ روزے بشکار خواہی آمد

زکمندِ شہریاراں رمِ آہوانہ دارم

تو اگر کرم نمائی بمعاشراں بہ بخشم

دو سہ جامِ دلفروزے زمئے شبانہ دارم

۱۷

نظر بہ راہ نشیناں سوارہ می گذرد
مرا بگیر کہ کارم ز چارہ می گذرد

بہ دیگراں چہ سخن گسترم ز جلوۂ دوست
بیک نگاہ مثالِ شرارہ می گذرد

رہے بمنزلِ آں ماہ سخت دشوار است
چناں کہ عشق بدوشِ ستارہ می گذرد

ز پردہ بندیٔ گردوں چہ جائے نومیدی است
کہ ناوکِ نظرِ ما ز خارہ می گذرد

مے است شبنمِ ما، کہکشاں کنارۂ اوست
بیک شکستنِ موج از کنارہ می گذرد

بخلوتش چو رسیدی نظر بُد مکشا
کہ آں دمے ست کہ کار از نظارہ می گذرد!

من از فراق چہ نالم کہ از ہجوم سرشک
ز راہِ دیدہ دلم پارہ پارہ می گذرد!

۱۸

بہ عقلِ فلک پیما ترکانہ شبیخوں بہ
یک ذرّہ دردِ دل از علمِ فلاطوں بہ

دی مغبچہ با من اسرارِ محبت گفت
اشکے کہ فرو خوردی از بادۂ گلگوں بہ

آں فقر کہ بے تیغے صد کشورِ دل گیرد
از شوکتِ دارا بہ از فرِّ فریدوں بہ

در دیرِ مغاں آئی مضمونِ بلند آور
در خانقہ صوفی افسانہ و افسوں بہ

در جوے روانِ ما بے منّتِ طوفانے
یک موج اگر خیزد آں موج ز جیحوں بہ

سیلے کہ تو آوردی در شہر نمی گنجد
این خانہ برانداز ے در خلوت ہامون بہ
اقبالؔ غزل خواں را کافر نتواں گفتن
سودا بدماغش زد از مدرسہ بیرون بہ

۱۹

یا مسلماں را مدہ فرماں کہ جاں بر کف بنہ
یا دریں فرسودہ پیکر تازہ جانے آفریں
یا چناں کن یا چنیں!

یا برہمن را بفرما نو خداوندے تراش
یا خود اندر سینۂ زناریاں خلوت گزیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا دگر آدم کہ از ابلیس باشد کمترک
یا دگر ابلیس بہرِ امتحانِ عقل و دیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا جہانے تازہ، یا امتحانے تازہ

می کنی تا چند با ما آنچہ کردی پیش ازیں

یا چناں کن یا چنیں!

فقر بخشی؟ با شکوہِ خسروِ پرویز بخش

یا عطا فرما خردِ با فطرتِ روح الامیں

یا چناں کن یا چنیں!

یا بکش در سینۂ من آرزوے انقلاب

یا دگرگوں کن نہادِ ایں زمان و ایں زمیں

یا چناں کن یا چنیں!

۲۰

عقل ہم عشق است و از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست
لیکن این بیچارہ را آں جراَتِ رندانہ نیست

گرچہ می دانم خیالِ منزل ایجادِ من است
در سفر از پا نشستن ہمتِ مردانہ نیست

ہر زماں یک تازہ جولانگاہ می خواہم ازو
تا جنوں فرمائے من گوید دگر ویرانہ نیست

با چنیں زورِ جنوں پاسِ گریباں داشتم
در جنوں از خود نرفتن کارِ ہر دیوانہ نیست!

٢١

سوز و گدازِ زندگی لذّتِ جستجوے تو
راہ چو مار می گزد گر نروم بسوے تو
سینہ کشادہ جبرئیل از برِ عاشقاں گذشت
تا شررے باو فتد ز آتشِ آرزوے تو
ہم بہوائے جلوۂ پارہ کنم حجاب را
ہم بنگاہِ نارسا پردہ کشم بروے تو
من بتلاشِ تو روم یا بتلاشِ خود روم
عقل و دل و نظر ہمہ گم شدگانِ کوے تو
از چمنِ تو رستہ ام قطرۂ شبنمے بخش
خاطرِ غنچہ وا شود کم نشود ز جوے تو

۲۲

درین محفل کہ کارِ او گذشت از بادہ و ساقی
ندیمے کو کہ در جامش فرو ریزم مے باقی!

کسے کو زہرِ شیریں می خورد از جامِ زرینے
مے تلخ از سفالِ من کجا گیرد بہ تریاقی

شرار از خاکِ من خیزد، کجا ریزم، کرا سوزم
غلط کردی کہ در جانم فگندی سوزِ مشتاقی!

مکدر کرد مغرب چشمہ ہائے علم و عرفاں را
جہاں را تیرہ تر سازد چہ مشائی چہ اشراقی

دلِ گیتی! انا المسموم، انا المسموم، فریادش
خرد نالاں کہ ما عندی بتریاقٍ ولا راقی!

چه ملائی، چه درویشی، چه سلطانی، چه دربانی
فروغ کار می جوید به سالوسی و زراقی

ببازارے که چشم صیرفی شوراست و کم نوراست
نگینم خوارتر گردد چو افزاید به براقی

۴۳

ساقیا! بر جگرم شعلۂ نمناک انداز
دگر آشوبِ قیامت بکفِ خاک انداز

او بیک دانۂ گندم بزمینم انداخت
تو بیک جرعۂ آب آنسوے افلاک انداز

عشق را بادۂ مرد افگن و پرزور بده
لاے این بادہ بہ پیمانۂ ادراک انداز

حکمت و فلسفہ کردست گران خیز مرا
خضرِ من! از سرم این بارِ گران پاک انداز

خرد از گرمیٔ صہبا بگدازے نرسید
چارۂ کار بآں غمزۂ چالاک انداز

بزم در کشمکش بیم و امید است هنوز

همه را بی‌خبر از گردش افلاک انداز

می توان ریخت در آغوش خزان لاله و گل

خیز و بر شاخ کهن خون رگ تاک انداز

۳۴

از آں آبے کہ در من لالہ کارد ساتگینے دہ
کفِ خاکِ مرا ساقی بہ بادِ فرودینے دہ

زمیناے کہ خوردم در فرنگ اندیشہ تاریک است
سفر ورزیدۂ خود را نگاہِ راہ بینے دہ

چو خس از موج ہر بادے کہ می آید ز جا رفتم
دلِ من از گماں ہا در خروش آمد یقینے دہ

بجانم آرزو ہا بود و نابودِ شرر دارد
شبم را کوکبے از آرزوے دل نشینے دہ

بدستم خامۂ دادی کہ نقشِ خسروی بندد
رقم کش ایں چنینم کردۂ لوحِ جبینے دہ

۳۵

ز ہر نقشے کہ دل از دیدہ گیرد پاک می آیم
گدائے معنیٔ پاکم تہی ادراک می آیم

گہے رسم و رہِ فرزانگی ذوقِ جنوں بخشد
من از درسِ خردمنداں گریباں چاک می آیم!

گہے پیچد جہاں برمن، گہے من بر جہاں پیچم
بگرداں بادہ تا بیروں ازیں پیچاک می آیم

نہ ایں جا چشمکِ ساقی نہ آنجا حرفِ مشتاقی
ز بزمِ صوفی و مُلّا بسے غمناک می آیم

رسد وقتے کہ خاصانِ ترا با من فتد کارے
کہ من صحرائیم پیشِ ملک بے باک می آیم

۳۶

دلِ بے قیدِ من با نورِ ایماں کافری کردہ

حرم را سجدہ آوردہ بتاں را چاکری کردہ

متاعِ طاعتِ خود را ترازوے برافرازد

ببازارِ قیامت با خدا سوداگری کردہ

زمین و آسماں را بر مرادِ خویش می خواہد

غبارِ راہ و با تقدیرِ یزداں داوری کردہ

گہے با حق در آمیزد، گہے با حق در آویزد

زمانے حیدری کردہ، زمانے خیبری کردہ

بایں بے رنگیِ جوہر ازو نیرنگ می ریزد

کلیمے بیں کہ ہم پیغمبری ہم ساحری کردہ

نگاهش عقلِ دور اندیش را ذوقِ جنوں داده
ولیکن با جنونِ فتنه ساماں نشتری کرده
بجز وکے می رسد ایں راه پیمائے تن آسانے
ہزاراں سال منزل در مقامِ آذری کرده!

۳۷

ز شاعر نالهٔ مستانه در محشر چه می خواهی
تو خود هنگامهٔ، هنگامهٔ دیگر چه می خواهی

بہ بحرِ نغمه کردی آشنا طبعِ روانم را
ز چاکِ سینه ام دریا طلب گوهر چه می خواهی

نمازِ بے حضور از من نمی آید نمی آید
دلے آورده ام دیگر ازین کافر چه می خواهی

۳۸

نہ در اندیشۂ من کارزارِ کفر و ایمانے
نہ در جانِ غم اندوزم ہوائے باغِ رضوانے
اگر کاوی درونم را خیالِ خویش را یابی
پریشاں جلوۂ چوں ماہتاب اندر بیابانے!

۳۶

مرغِ خوش لہجہ و شاہینِ شکاری از تست
زندگی را روشِ نوری و ناری از تست

دلِ بیدار و کفِ خاک و تماشائے جہاں
سیرِ این ماہ بشب گونہ عماری از تست

ہمہ افکارِ من از تست چہ در دل چہ بلب
گہر از بحر بر آری نہ بر آری از تست

من ہماں مشتِ غبارم کہ بجائے نرسد
لالہ از تست و نمِ ابرِ بہاری از تست

نقش پرداز توئی ما قلم افشانیم
حاضر آرائی و آئنده نگاری از تست

گله‌ها داشتم از دل بزبانم نرسید
مهر و بی‌مهری و عیاری و یاری از تست

۴۰

خوشتر ز هزار پارسائی　　گامی بطریقِ آشنائی!

در سینهٔ من دمی بیاسای　　از محنت و کلفتِ خدائی!

ما را ز مقامِ ما خبر کن　　ما ئیم کجا و تو کجائی؟

آن چشمکِ محرمانه باز آر　　تا کی بتغافل آزمائی

دی ماهِ تمام گفت با من　　در ساز بداغِ نارسائی

خوش گفت ولی حرام کردند　　در مذهبِ عاشقان جدائی

پیشِ تو نهاده‌ام دلِ خویش
شاید که تو این گره کشائی!

۱۴

بر جہانِ دلِ من تاختنش را نگرید
کشتن و سوختن و ساختنش را نگرید

روشن از پرتوِ آں ماہ و لے نیست کنیست
باہزار آئینہ پرداختنش را نگرید

آنکہ یکدست بر و باکِ سلیمانے چید
با فقیراں دو جہاں باختنش را نگرید

آنکہ شبخوں بدل و دیدۂ دانایاں ریخت
پیشِ ناداں سپر انداختنش را نگرید

۴۲

مرا براہِ طلب بار در گِل است ہنوز
کہ دل بقافلہ و رخت در منزل است ہنوز

کجاست برقِ نگاہے کہ خانماں سوزد!
مرا معاملہ با کشت و حاصل است ہنوز

یکے سفینۂ این خام را بطوفان دہ
ز ترسِ موج نگاہم بساحل است ہنوز

تپیدن و نرسیدن چہ عالمے دارد
خوشا کسے کہ بدنبالِ محمل است ہنوز

کسے کہ از دو جہان خویش را برون نشناخت
فریب خوردۂ این نقشِ باطل است ہنوز

نگاہِ شوق تسلی بجلوۂ نشود
کجا برم خلشے را کہ در دل است ہنوز!

حضورِ یار حکایت دراز تر گردید
چنانکہ این ہمہ ناگفتہ در دل است ہنوز!

۴۳

زمستاں را سر آمد روزگاراں — نواہا زندہ شد در شاخساراں

گلاں را رنگ و نم بخشد ہواہا — کہ می آید ز طرفِ جویباراں

چراغِ لالہ اندر دشت و صحرا — شود روشن تر از بادِ بہاراں

دلم افسردہ تر در صحبتِ گل — گریزد ایں غزال از مرغزاراں

دمے آسودہ با درد و غمِ خویش — دمے نالاں چو جوئے کوہساراں

زبیمِ ایں کہ ذوقش کم نگردد
نگویم حالِ دل با رازداراں!

۴۴

ہوائے خانہ و منزل ندارم — سرِ راہم غریبِ ہر دیارم

سحر می گفت خاکسترِ صبا را — فسُردہ از بادِ ایں صحرا شرارم

گذر نرمک پریشانم مگرداں — زسوزِ کاروانے یادگارم"

زچشمم اشک چوں شبنم فروریخت — کہ من ہم خاکم و در رہگذارم!

بگوشِ من رسید از دل سرودے — کہ جُوئے روزگار از چشمہ سارم

ازل تاب و تبِ دیرینۂ من — ابد از ذوق و شوقِ انتظارم

میندیش از کفِ خاکے میندیش

بجانِ تو کہ من پایاں ندارم!

۴۵

از چشم ساقی مستِ شرابم — بے مے خرابم، بے مے خرابم

شوقم فزون تر از بے حجابی — بینم نہ بینم در پیچ و تابم

چون رشتۂ شمع آتش بگیرد — از زخمۂ من تارِ ربابم!

از من برون نیست منزلگہِ من — من بے نصیبم راہے نیابم!

تا آفتابے خیزد ز خاور

مانندِ انجم بستند خوابم!

۴۶

شب من سحر نمودی که به طلعت آفتابی

تو بطلعت آفتابی سزد این که بی حجابی

تو بدردِ من رسیدی بضمیرم آرمیدی

ز نگاهِ من رمیدی بچنین گران رکابی

تو عیارِ کم عیاران تو قرارِ بی قراران

تو دوای دل فگاران مگر این که دیریابی

غمِ عشق و لذّتِ او اثرِ دو گونه دارد

گهی سوز و درد مندی گهی مستی و خرابی!

ز حکایتِ دلِ من تو بگو کہ خوب دانی
دلِ من کجا کہ او را بکنارِ من نیابی!
بجلالِ تو کہ در دل دگر آرزو ندارم
بجز ایں دعا کہ بخشی بکبوتراں عقابی!

۴۸

درین میخانہ اے ساقی ندارم محرمے دیگر

کہ من شاید نخستین آدمم از عالمے دیگر

مے این پیکر فرسودہ را سازی کہ مشت خاکے

فشانی آب از خاک آتش انگیزی دمے دیگر

بیار آن دولت بیدار و آن بازم جهان بین را

عجم را دادہ ہنگامہ بزم شبے دیگر

۴۸

بجهانِ دردمندان تو بگو چه کار داری؟

تپشِ تاب پا شناسی؟ دلِ بیقرار داری؟

چه خبر ترا از اشکی که فرو چکد ز چشمی

تو به برگِ گل ز شبنم دُرِ شاهوار داری!

چه بگویمت ز جانی که نفس نفس شمارد

دمِ مستعار داری بغمِ روزگار داری؟

۴۹

اگر نظّاره از خود رفتگی آرد حجاب او لے
نگیرد با من ایں سودا بہا از بس گراں خواہی

سخن بے پردہ گویا باشد آں روز کم آمیزی
کہ می گفتند تو مارا چنیں خواہی چناں خواہی

نگاہِ بے ادب زد رخنہ ہا در چرخ مینائی
دگر عالم بنا کن گر حجابے درمیاں خواہی

چناں خود را نگہ داری کہ با ایں بے نیازی ہا
شہادت بر وجودِ خود زِ خونِ دوستاں خواہی

مقامِ بندگی دیگر مقامِ عاشقی دیگر
ز نوری سجده می خواهی ز خاکی بیش ازاں خواهی!
مس خامے که دارم از محبت کیمیا سازم
که فردا چوں رسم پیشِ تو از من ارمغاں خواهی!

۵۰

نورِ تو وانمود سپید و سیاه را
دریا و کوه و دشت و در و مهر و ماه را!
تو در هوای آن که نگه آشنای اوست
من در تلاش آن که نتابد نگاه را!

۵۱

بده آں دل کہ مستی ہاے او از بادۂ خویش است

بگیر ایں دل کہ از خود رفتہ و بیگانہ اندیش است

بده آں دل، بده آں دل کہ گیتی را فرا گیرد

بگیر ایں دل، بگیر ایں دل کہ در بند کم و بیش است

مرا اے صید گیر از ترکش تقدیر بیروں کش

جگر دوزی چہ می آید ازاں تیرے کہ در کیش است!

نگردد زندگانی ختم از کار جہانگیری

جہانے در گرہ بستم جہانے دیگرے پیش است!

۵۲

کفِ خاک برگ و سازم بہ ہوے فشانم او را
بامید این کہ روزے بفلک رسانم او را
چہ کنم چہ چارہ گیرم کہ ز شاخِ علم و دانش
نہ دمیدہ ہیچ خارے کہ بدل نشانم او را
دہد آتش جدائی شررے مرا نمودے
بہ ہمان نفس بمیرم کہ فرو نشانم او را
مے عشق و مستیٔ او نرود بروں ز خونم
کہ دل آں چناں ندادم کہ دگر ستانم او را

تو بلوحِ سادهٔ من همه مدعا نوشتی
دگر آنچنان ادب کن که غلط نخوانم او را
بحضورِ تو اگر کس غزلے ز من سراید
چه شود اگر نوازی به همین که دانم او را

۵۳

این دل که مرا دادی لبریز یقین بادا
این جام جهان بینم روشن تر ازین بادا
تلخے که فرو ریزد گردون بسفال من
در کام کہن رندے آن سم شکرین بادا

۵۴

رمزِ عشقِ تو به اربابِ هوس نتوان گفت

سخن از تاب و تبِ شعله به خس نتوان گفت

تو مرا ذوقِ بیان دادی و گفتی که بگوے

هست در سینهٔ من آنچه به کس نتوان گفت!

از نهاں خانهٔ دل خوش غزلے می‌خیزد

سرِ شاخے همه گویم به قفس نتوان گفت

شوق اگر زندهٔ جاوید نباشد عجب است

که حدیثِ تو دریں یک دو نفس نتوان گفت!

۵۵

یادِ ایامے کہ خوردم بادہ ہا با چنگ و نے
جامِ مے در دستِ من مینائے مے در دستِ وے!

در کنار آئی خزانِ ما زند رنگِ بہار
ور نیائی فرودینِ افسردہ تر گردد ز دے!

بے تو جانِ من چو آں سازے کہ تارش در گسست
در حضور از سینۂ من نغمہ خیزد پے بہ پے

آنچہ من در بزمِ شوق آوردہ ام دانی کہ چیست
یک چمن گل یک نیستاں نالہ یک خمخانہ مے!

زندہ کن باز آں محبت را کہ از نیروئے او
بوریائے رہ نشینے در فتد با تخت کے!
دوستاں خرم کہ بر منزل رسید آوارۂ
من پریشاں جادہ ہائے علم و دانش کردۂ!

۵۹

انجم بگریباں ریخت ایں دیدهٔ تر ما را

بیروں ز سپہر انداخت ایں ذوقِ نظر ما را

ہر چند زمیں سائیم بر تر ز ثریائیم

دانی کہ نمی زیبد عمرے چو شرر ما را

شام و سحر عالم از گردشِ ما خیزد

دانی کہ نمی سازد ایں شام و سحر ما را

ایں شیشۂ گردوں را از بادہ تہی کردیم

کم کاسہ مشو ساقی! مینائے دگر ما را!

شایانِ جنونِ ما پہنائے دو گیتی نیست

ایں راہگذر ما را آں راہگذر ما را!

۵۷

خاور کہ آسماں بہ کمندِ خیالِ اوست — از خویشتن گسستۂ بے سوزِ آرزوست

در تیرہ خاکِ او تب و تابِ حیات نیست — جولانِ موج را نگراں از کنارِ جوست

بت خانہ و حرم ہمہ افسردہ آتشے

پیرِ مغاں شرابِ ہوا خوردہ در سبوست!

فکرِ فرنگ پیشِ مجاز آورد سجود — بینائے کور و مستِ تماشائے رنگ و بوست!

گردندہ تر ز چرخ و ربایندہ تر ز مرگ — از دستِ او بہ دامنِ ما چاکِ بے رفوست!

خاکی نہاد و خو ز سپہرِ کہن گرفت — عیار و بے مدار و کلاں کار و تند خوست!

مشرق خراب و مغرب ازاں بیشتر خراب — عالم تمام مردہ و بے ذوقِ جستجوست!

ساقی بیار بادہ و بزمِ شبانہ ساز

ما را خرابِ یک نگہِ محرمانہ ساز!

۵۸

فرصت کشمکش مده این دل بے قرار را
یک دو شکن زیادہ کن گیسوے تابدار را

از تو درون سینہ ام برق تجلّی کہ من
با مہ و مہر دادہ ام تلخیٔ انتظار را

ذوق حضور در جہان رسم صنم گری نہاد
عشق فریب می دہد جان امیدوار را

تا بفراغ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز بہ مرغزار دہ طائر مرغزار را

طبعِ بلند دادۂ ، بند ز پاے من کشاے

تا بہ پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را

تیشہ اگر بسنگ زد این چہ مقامِ گفتگو است

عشق بدوش می کشد این ہمہ کوہسار را !

۵۹

جانم در آویخت با روزگاران ‏ جوے است نالان در کوهساران!

پیدا ستیزد، پنهان ستیزد ‏ ناپایدارے با پایداران!

این کوه و صحرا این دشت و دریا ‏ نے رازداران نے غمگساران

بیگانۂ شوق! بیگانۂ شوق! ‏ این جویباران این آبشاران

فریاد بے سوز! فریاد بے سوز! ‏ بانگ هزاران در شاخساران

داغے که سوزد در سینۂ من ‏ آن داغ کم سوخت در لاله زاران!

محفل ندارد، ساقی ندارد

تلخے که سازد با بیقراران!

۶۰

بہ تسلی کہ دادی نگذاشت کارِ خود را
بتو باز می سپارم دلِ بیقرارِ خود را

چہ وصلے کہ محنتِ او ز نفس شماریٔ او
کہ بدستِ خود ندارد رگِ روزگارِ خود را

بغنیمت آرمیدم تو بجوششِ خود نمائی
بکنارہ بر فگندی دُرِ آب دارِ خود را

مہ و انجم از تو دارد گلہا شنیدہ باشی
کہ بخاکِ تیرۂ ما زدۂ شرارِ خود را

خلشے بسینۂ ما ز خدنگِ او غنیمتست
کہ اگر بپایش افتد شمرد شکارِ خود را

۶۱

بحرفے می تواں گفتن تمنائے جہانے را
من از ذوقِ حضوری طول دادم داستانے را

ز مشتاقاں اگر تابِ سخن بردی نمیدانی
محبت می کند گویا نگاہِ بے زبانے را!

کجا نورے کہ غیر از قاصدی چیزے نمی داند
کجا خاکے کہ در آغوش دارد آسمانے را!

اگر یک ذرہ کم گردد ز انگیزِ وجودِ من
باین قیمت نمی گیرم حیاتِ جاودانے را!

۱۰ من اے دریائے بے پایاں بہ موجِ تو در افتادم
نہ گوہر آرزو دارم نہ می جویم کرانے را
ازاں معنی کہ چوں شبنم بجانِ من فرو ریزی
جہانے تازہ پیدا کردہ ام عرضِ فغانے را

۶۲

چند بروے خود کشی پردۂ صبح و شام را

چہرہ کشا تمام کن جلوۂ ناتمام را

سوز و گداز حالتے است! بادہ ز من طلب کنی

پیش تو گر بیاں کنم مستیِ ایں مقام را!

من بسرودِ زندگی آتشِ او فسردہ ام

تو بہ شبنمے بدہ لالۂ تشنہ کام را

عقل ورق ورق بگشت عشق بہ نکتۂ رسید

طائرِ زیرکے برد دانۂ زیرِ دام را

نغمه کجا و من کجا ساز سخن بهانه ایست
سوی قطار می کشم ناقهٔ بی زمام را!

وقت برهنه گفتن است من به کنایه گفته ام
خود تو بگو کجا برم هم نفسان خام را!

۹۳

نفس شمار بہ پیچاکِ روزگارِ خودیم

مثالِ بحر خروشیم و در کنارِ خودیم

اگرچہ سطوتِ دریا امان بکس ندہد

بخلوتِ صدفِ او نگاہدارِ خودیم

ز جوہرے کہ نہان است در طبیعتِ ما

مپرس صیرفیان را کہ ما عیارِ خودیم

نہ از خرابۂ ما کس خراج می خواہد

فقیرِ راہ نشینیم و شہریارِ خودیم

درونِ سینۂ ما دیگرے! چہ بوالعجبی است!
کرا خبر کہ توئی یا کہ ما دوچارِ خودیم!
کشائے پردہ ز تقدیرِ آدمِ خاکی
کہ ما بہ رہگذرِ تو در انتظارِ خودیم!

٦٤

بہ فغاں نہ لب کشودم کہ فغاں اثر ندارد
غمِ دل نگفتہ بہتر ہمہ کس جگر ندارد

چہ حرم چہ دیر ہر جا سخنے ز آشنائی!
مگر ایں کہ کس ز رازِ من و تو خبر ندارد!

چہ ندیدنی است اینجا کہ شررِ جہانِ ما را
نفسے نگاہ دارد نفسے دگر ندارد!

تو ز راہِ دیدۂ ما بضمیرِ ما گذشتی
مگر آنچناں گذشتی کہ نگہ خبر ندارد!

کس ازین نگین شناسان نگذشت بر نگینم
بتو می سپارم او را که جهان نظر ندارد
قدح خرد فروزے که فرنگ داد ما را
همه آفتاب لیکن اثر سحر ندارد!

۶۵

ما که افتنده ترا از پرتوِ مه آمده ایم
کس چه داند که چسان این همه ره آمده ایم
با رقیبان سخن از دردِ دلِ ما گفتی
شرمسار از اثرِ ناله و آه آمده ایم
پرده از چهره برافگن که چو خورشیدِ سحر
بهرِ دیدارِ تو لبریزِ نگه آمده ایم
عزمِ ما را به یقین پخته‌تر ساز که ما
اندرین معرکه بی خیل و سپه آمده ایم

الهی تو ندانی که نگاهی سرِ راهی چه کند

در حضورِ تو دعا گفته به ره آمده ایم!

۶۶

اے خدائے مہر و مہ خاکِ پریشانے نگر
ذرہ در خود فرو پیچد بیابانے نگر

حسنِ بے پایاں درونِ سینۂ خلوت گرفت
آفتابِ خویش را زیرِ گریبانے نگر

بر دلِ آدم زدی عشقِ بلا انگیز را
آتشِ خود را بآغوشِ نیستانے نگر

شوید از دامانِ ہستی داغہائے کہنہ را
سخت کوشی ہائے ایں آلودہ دامانے نگر

خاکِ ما خیزد کہ سازد آسمانے دیگرے
ذرۂ ناچیز و تعمیرِ بیابانے نگر

زبورِ عجم

حصّۂ دوم

؏ شاخِ نہالِ سدرۂ خار و خسِ چمن مشو
منکرِ او اگر شدی منکرِ خویشتن مشو

دو عالم را تواں دیدن بمینائے کہ من دارم
کجا چشمے کہ بیند آں تماشائے کہ من دارم

وگر دیوانہ آید کہ در شہر افگند ہوئے
دو صد ہنگامہ برخیزد ز سودائے کہ من دارم

مخور ناداں غم از تاریکی شبہا کہ می آید
کہ چوں انجم درخشد داغِ سیمائے کہ من دارم

ندیم خویش می سازی مرا لیکن ازاں ترسم
نداری تابِ آں آشوب و غوغائے کہ من دارم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۱

برخیز کہ آدم را ہنگامِ نمود آمد
ایں مشتِ غبارے را انجم بسجود آمد
آں راز کہ پوشیدہ در سینۂ ہستی بود
از شوخیٔ آب و گل در گفت و شنود آمد!

۲

مہ و ستارہ کہ در راہِ شوق ہم سفر اند
کرشمہ سنج و ادا فہم و صاحب نظر اند
چہ جلوہ ہاست کہ دیدند در کفِ خاکے
قفا بجانبِ افلاک سوے ما نگرند

۳

درونِ لالہ گذر چوں صبا توانی کرد
بیک نفس گرہِ غنچہ وا توانی کرد

حیات چیست؟ جہاں را اسیرِ جاں کردن
تو خود اسیرِ جہانی، کجا توانی کرد!

مقدر است کہ مسجودِ مہر و مہ باشی
ولے ہنوز ندانی چہا توانی کرد!

اگر ز میکدۂ من پیالہ گیری
ز مشتِ خاک جہانے بپا توانی کرد!

چساں بسینہ چراغے فروختی اقبال
بخویش آنچہ توانی بما توانی کرد!

۴

اگر بہ بحرِ محبت کرانہ می خواہی
ہزار شعلہ دہی یک زبانہ می خواہی!

مرا ز لذتِ پرواز آشنا کردند
تو در فضاے چمن آشیانہ می خواہی!

یکے بدامنِ مردانِ آشنا آویز
ز یار اگر نگہِ محرمانہ می خواہی

جنون نداری و ہوے فگندۂ در شہر
سبو شکستی و بزمِ شبانہ می خواہی!

تو ہم بعشوہ گری کوش و دلبری آموز
اگر ز ما غزلِ عاشقانہ می خواہی

۵

زمانہ قاصدِ طیارِ آں دلآرام است

چہ قاصدے کہ وجودش تمام پیغام است!

گمان مبر کہ نصیبِ تو نیست جلوۂ دوست

درونِ سینہ ہنوز آرزوے تو خام است!

گرفتم ایں کہ چو شاہیں بلند پروازی

بہوش باش کہ صیادِ ما کہن دام است

باوجِ مشتِ غبارے کجا رسد جبریل

بلند نامیٔ او از بلندیٔ بام است!

؎ "تو از شمارِ نفس زنده نمی دانی"

کہ زندگی بہ شکستِ طلسمِ ایام است!

ز علم و دانشِ مغرب ہمیں قدر گویم

خوش است آہ و فغاں تا نگاہ ناکام است

من از ہلال و چلیپا دگر نیندیشم

کہ فتنۂ دگرے در ضمیرِ ایّام است!

۶

دگر ز سادہ دلیہائے یار نتواں گفت
نشستہ بر سرِ بالینِ من ز درماں گفت!

زباں اگرچہ دلیر است و مدعا شیریں
سخن ز عشق چہ گویم جز ایں کہ نتواں گفت

خوشا کسے کہ ز فردوس رفت در ضمیرِ وجود
سخن مثالِ گہر بر کشید و آساں گفت

خرابِ لذّتِ آنم کہ چوں شناخت مرا
عتابِ زیرِ لبی کرد و خانہ ویراں گفت

غمیں مشو که جهاں رازِ خود بروں ندهد
که آنچه گل نتوانست مرغِ نالاں گفت

پیامِ شوق که من بے حجاب می گویم
به لاله قطرهٔ شبنم رسید و پنہاں گفت

اگر سخن همه شوریده گفته ام چه عجب
که هر که گفت ز گیسوے او پریشاں گفت

۴

خرد از ذوقِ نظر گرمِ تماشا بود است
ایں که جوینده و یابندهٔ هر موجود است

جلوهٔ پاک طلب از مه و خورشید گذر
زانکه هر جلوه دریں دیر نگه آلود است

۸

غلامِ زنده دلانم که عاشقِ سره اند
نه خانقاه نشینان که دل بکس ندهند

بآں دلے که برنگ آشنا و بیرنگ است
عیارِ مسجد و مے خانه و صنم کده اند

نگاه از مه و پروین بلند تر دارند
که آشیاں بگریبانِ کهکشاں ننهند

بروں ز انجمنے و رمیانِ انجمنے
بخلوت اند و لے آنچناں که با همه اند

بچشم کم منگر عاشقانِ صادق را

کہ این شکستہ بہایان متاعِ قافلہ اند!

بہ بندگان خطِ آزادگی رقم کردند

چنانکہ شیخ و برہمن شبانِ بے رمہ اند

پیالہ گیر کہ مے را حلال می گویند

حدیث اگرچہ غریب است راویان ثقہ اند

۹

لالۂ این چمن آلودۂ رنگ است ہنوز
"سپر از دست مینداز کہ جنگ است ہنوز"
فتنہ را کہ دو صد فتنہ بآغوشش بود
دخترے ہست کہ در مہدِ فرنگ است ہنوز
اے کہ آسودہ نشینی لبِ ساحل برخیز
کہ ترا کار بگرداب و نہنگ است ہنوز
از سرِ تیشہ گذشتن ز خردمندی نیست
اے بسا لعل کہ اندر دلِ سنگ است ہنوز

باش! تا پردہ کشایم ز مقامِ دگرے!

چہ دہم شرحِ نواہا کہ بچنگ است ہنوز!

نقش پردازِ جہاں چوں بجنونم نگریست

گفت ویرانہ بسودائے تو تنگ است ہنوز!

۱۰

تکیه بر حجّت و اعجازِ بیاں نیز کنند
کارِ حق گاه بشمشیر و سناں نیز کنند

گاه باشد که تہِ خرقه زره می پوشند
عاشقاں بندهٔ حال اند و چناں نیز کنند

چوں جہاں کہنه شود پاک بسوزند او را
وز ہماں آب و گل ایجادِ جہاں نیز کنند

ہمه سرمایهٔ خود را بنگاہے بدہند
ایں چه قومے است که سودا بزیاں نیز کنند

آنچہ از موجِ ہوا با پرِ کاہے کردند
عجبے نیست کہ با کوہِ گران نیز کنند!

عشق مانندِ متاعے است ببازارِ حیات
گاہ ارزاں بفروشند، گراں نیز کنند!

تا تو بیدار شوی نالہ کشیدم ورنہ
عشق کارے است کہ بے آہ و فغاں نیز کنند!

۱۱

چو موج مست خودی باش و سر بطوفان کش
ترا که گفت که بنشین و پا بدامان کش؟

بقصد صید پلنگ از چمن سرا برخیز
بکوه رخت گشا خیمه در بیابان کش

بمهر و ماه کمندِ گلو فشار انداز
ستاره را ز فلک گیر و در گریبان کش

گرفتم این که شرابِ خودی بسی تلخ است
بدردِ خویش نگر زهرِ ما بدرمان کش

۱۴

خضرِ وقت از خلوتِ دشتِ حجاز آید بروں

کارواں زیں وادیٔ دور و دراز آید بروں

من بسیمائے غلاماں فرِ سلطاں دیدہ ام

شعلۂ محمود از خاکِ ایاز آید بروں!

عمرہا در کعبہ و بت خانہ می نالد حیات

تا ز بزمِ عشق یک دانائے راز آید بروں!

طرحِ نو می افگند اندر ضمیرِ کائنات

نالہ ہا کز سینۂ اہلِ نیاز آید بروں!

چنگ را گیرید از دستم کہ کار از دست رفت

نغمہ ام خوں گشت و از رگ ہائے ساز آید بروں!

۱۳

ز سلطاں کنم آرزوے نگاہے!
مسلمانم از گِل نہ سازم الٰہے
دلِ بے نیازے کہ در سینہ دارم
گدا را دہد شیوۂ پادشاہے
ز گردوں فتد آنچہ بر لالۂ من
فرو ریزم او را بہ برگِ گیاہے
چو پرویں فرو ناید اندیشۂ من
بدریوزۂ پرتوِ مہر و ماہے

اگر آفتابے سوے من خرامد
بشوخی بگردانم او را ز راہے
بآں آب و تابے کہ فطرت بہ بخشد
درخشم چو برقے بابر سیاہے
رہ و رسم فرمانروایاں شناسم
خراں بر سر بام و یوسف بچاہے!

[illegible] ۱۴

با نشهٔ درویشی در ساز و دمادم زن
چون پخته شوی خود را بر سلطنت جم زن

گفتند جهان ما آیا بتو می‌سازد؟
گفتم که نمی‌سازد! گفتند که برهم زن!

در میکده‌ها دیدم شایسته حریفی نیست!
با رستم دستان زن با مغبچه‌ها کم زن

۱۱ ای لالهٔ صحرائی تنها نتوانی سوخت
این داغ جگرتابی بر سینهٔ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمیِ خونِ او
باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن

عقل است چراغِ تو؟ در راهگذارے نہ
عشق است ایاغِ تو؟ با بندۂ محرم زن

لختِ دلِ پُرخونے از دیده فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بردار و بخاتم زن!

۱۳

هوس هنوز تماشاگر جهانداری است
دگر چه فتنه پس پرده هاے زنگاری است؟
زماں زماں شکند آنچه می تراشد عقل
بیا که عشق مسلمان و عقل زنّاری است!
امیر قافله سخت کوش و پیهم کوش
که در قبیلهٔ ما حیدری ز کرّاری است
تو چشم بستی و گفتی که این جهان خواب است
کشاے چشم که این خواب خواب بیداری است

بخلوت انجمنے آفریں کہ فطرتِ عشق
یکی شناس و تماشا پسندِ بسیاری است

تپید یک دم و کردند زیبِ فتراکش
خوشا نصیبِ غزالے کہ زخمِ او کاری است

بباغ و راغ گہرہاے نغمہ می پاشم
گران متاع و چہ ارزان زکسادِ بازاری است!

۱۶

فرشتہ گرچہ بروں از طلسمِ افلاک است
نگاہِ او بتماشاے ایں کفِ خاک است

گماں مبر کہ بیک شیوہ عشق می بازند
قبا بدوشِ گل و لالہ بے جنوں چاک است

حدیثِ شوق ادا می تواں بخلوتِ دوست
بنالۂ کہ ز آلائشِ نفس پاک است!

تواں گرفت ز چشمِ ستارہ مردم را
خرد بدستِ تو شاہینِ تند و چالاک است

کشائے چہرہ کہ آنکس کہ لن ترانی گفت

ہنوز منتظرِ جلوۂ کفِ خاک است

دریں چمن کہ سرود است و ایں نواز کجاست؟

کہ غنچہ سر بگریبان و گل عرقناک است

۱۷

عرب کہ باز دہد محفلِ شبانہ کجاست؟
عجم کہ زندہ کند رودِ عاشقانہ کجاست؟

بزیرِ خرقۂ پیراں سبوچہ ہا خالی است
فغاں کہ کس نشناسد مئ جوانہ کجاست؟

دریں چمن کدہ ہر کس نشیمنے سازد
کسے کہ سازد و سوزد و آشیانہ کجاست؟

ہزار قافلۂ بیگانہ وار دیدہ گذشت
ولے کہ دید باندازِ محرمانہ کجاست؟

چو موج خیز و بہ یم جاودانہ می آویز
کرانہ می طلبی بے خبر کرانہ کجاست؟
بیا کہ در رگِ تاکِ تو خونِ تازہ دوید
دگر مگوے کہ آں بادۂ مغانہ کجاست
بیک نورد فرو پیچ روزگاراں را
ز دیر و زود گذشتی دگر زمانہ کجاست!

۱۸

مانندِ صبا خیز و وزیدن دگر آموز دامانِ گل و لاله کشیدن دگر آموز
اندر دلِ یک غنچه خزیدن دگر آموز!

موئینه به بر کردی و بے ذوق تپیدی آں گونه تپیدی که بجائے نرسیدی
در انجمنِ شوق تپیدن دگر آموز!

کافر! دلِ آواره دگر باره باو بند بر خویش کشا دیده و از غیر فرو بند
دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز!

دم چیست؟ پیام است شنیدی؟ نشنیدی! در خاکِ تو یک جلوهٔ عام است ندیدی!
دیدن دگر آموز شنیدن دگر آموز!

ما چشمِ عقاب و دلِ شهباز نداریم چوں مرغِ سرا لذتِ پرواز نداریم
اے مرغِ سرا خیز و پریدن دگر آموز!

تختِ جم و دارا سرِ راہے نفروشند ‏ ‏ ‏ ‏ این کوہ گران است بکاہے نفروشند

با خونِ دلِ خویش خریدن دگر آموز!

نالیدی و تقدیر ہمان است کہ بود است ‏ ‏ ‏ ‏ آن حلقۂ زنجیر ہمان است کہ بود است

نومید مشو! نالہ کشیدن دگر آموز!

واسوختہ‌ئی؟ یک شرر از داغِ جگر گیر! ‏ ‏ ‏ ‏ یک چند بخود پیچ و نیستان ہمہ درگیر!

چون شعلہ بخاشاک دویدن دگر آموز!

۱۹

اے غنچۂ خوابیدہ چو نرگس نگراں خیز
کاشانۂ ما رفت بتاراج غماں خیز

از نالۂ مرغ چمن از بانگ اذاں خیز
از گرمیِ ہنگامۂ آتش نفساں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

خورشید کہ پیرایہ بسیمائے سحر بست
آویزہ بگوشِ سحر از خونِ جگر بست

از دشت و جبل قافلہ ہا رختِ سفر بست
اے چشمِ جہاں بیں بہ تماشائے جہاں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

خاور همه مانندِ غبارِ سرِ راہے است — یک نالۂ خاموش و اثر باختہ آہے است

ہر ذرّۂ این خاک گرہ خوردہ نگاہے است — از ہند و سمرقند و عراق و ہمدان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

دریائے تو دریاست کہ آسودہ چو صحراست — دریائے تو دریاست کہ افزون نشد و کاست

بیگانۂ آشوب و نہنگ است، چہ دریاست! — از سینۂ چاکش صفتِ موج روان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

این نکتہ کشایندۂ اسرارِ نہان است — ملک است تنِ خاکی و دین روحِ روان است

تن زندہ و جان زندہ ز ربطِ تن و جان است — با خرقہ و سجادہ و شمشیر و سنان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

ناموسِ ازل را تو امینی تو امینی!
دارائے جہاں را تو یساری تو یمینی
اے بندۂ خاکی تو زمانی تو زمینی
صہبائے یقیں درکش و از دیرِ گماں خیز
از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز
از خوابِ گراں خیز!

فریاد ز افرنگ و دلآویزیٔ افرنگ
فریاد ز شیرینی و پرویزیٔ افرنگ
عالم ہمہ ویرانہ ز چنگیزیٔ افرنگ
معمارِ حرم! باز بہ تعمیرِ جہاں خیز
از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز
از خوابِ گراں خیز!

۲۰

جہان ما ہمہ خاک است و پے سپر گردد
ندانم این کہ نفسہاے رفتہ برگردد

شبے کہ گور غریباں نشیمن است اورا
مہ و ستارہ ندارد چساں سحر گردد؟

دلے کہ تاب و تب لایزال می طلبد
کرانیسر کہ شود برق یا شرر گردد

نگاہِ شوق و خیالِ بلند و ذوقِ وجود
مترس ازینکہ ہمہ خاکِ رہگذر گردد

چناں بزی کہ اگر مرگ ماست مرگ دوام
خدا ز کردۂ خود شرمسار تر گردد!

۲۱

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد

هله برخیز که اندیشهٔ دگر باید کرد

عشق بر ناقهٔ ایّام کشد محمل خویش

عاشقی؟ راحله از شام و سحر باید کرد

پیر ما گفت جهان بر روشے محکم نیست

از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد

تو اگر ترکِ جهاں کردهٔ سرِ او داری

پس نخستیں ز سرِ خویش گذر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے

گفت ایں بتکده را زیر و زبر باید کرد

۲۲

خیال من بہ تماشائے آسماں بود است
بدوش ماہ و بآغوش کہکشاں بود است
گماں مبر کہ ہمیں خاکداں نشیمن ماست
کہ ہر ستارہ جہان است یا جہاں بود است!
بچشم مور فرومایہ آشکار آید
ہزار نکتہ کہ از چشم ما نہاں بود است
زمیں بہ پشت خود الوند و بیستوں دارد
غبار ماست کہ بر دوش او گراں بود است!
ز داغ لالۂ خونیں پیالہ می بینم
کہ ایں گسستہ نفس صاحب فغاں بود است!

۳

از نوای من قیامت رفت و کس آگاه نیست
پیشِ محفل جز بم و زیر و مقام و راه نیست

در نهادم عشق با فکرِ بلند آمیختند
ناتمامِ جاودانم کارِ من چوں ماه نیست

لب فرو بند از فغاں در ساز با دردِ فراق
عشق تا آہے کشد از جذبِ خویش آگاه نیست

"شعلۂ می باش و خاشاکے کہ پیش آید بسوز!"
خاکیاں را در حریمِ زندگانی راہ نیست

جرّه شاہینی بمرغان سرا صحبت مگیر
خیز و بال و پر کشا پروازِ تو کوتاہ نیست

کرمِ شب تاب است شاعر در شبستانِ وجود
در پر و بالش فروغے گاہ ہست و گاہ نیست

در غزل اقبال احوالِ خودی را فاش گفت
زانکه این نو کافر از آئینِ دیر آگاه نیست

۲۴

شراب میکدهٔ من نه یادگار جم است
فشردهٔ جگر من بشیشهٔ عجم است

چو موج تیز پی آدم بجستجوی وجود
هنوز تا بکمر در میانهٔ عدم است

بیا که مثل خلیل این طلسم در شکنیم
که جز تو هر چه درین دیر دیده ام صنم است

اگر بسینهٔ این کائنات در نروی
نگاه را بتماشا گذاشتن ستم است

غلط خرامی ما نیز لذتی دارد
خوشم که منزل ما دور و راه خم بخم است

تغافلے که مرا رخصت تماشا داد
تغافل است و به از التفات دمبدم است

مرا اگرچه به بتخانه پرورش دادند
چکید از لب من آنچه در دل حرم است!

۲۵

لالۂ صحرایم از طرفِ خیابانم برید
در ہوائے دشت و کہسار و بیابانم برید

روبہی آموختم از خویش دور افتادہ ام
چارہ پردازاں! بآغوشِ نیستانم برید

در میانِ سینہ حرفے داشتم گم کردہ ام
گرچہ پیرم پیشِ ملاّئے دبستانم برید

سازِ خاموشم نوائے دیگرے دارم ہنوز
آنکہ بازم پردہ گرداند سوئے آنم برید

در شبِ من آفتابِ آں کہن داغے بس است
ایں چراغِ زیرِ فانوس از شبستانم برید
منکرِ رمزِ شہریاری با غلاماں گفتہ ام
بندۂ تقصیر وارم پیشِ سلطانم برید

۲۶

سخنِ تازه زدم کس به سخن وا نرسید
جلوه خوں گشت و نگاهے به تماشا نرسید

سنگ می باش و دریں کارگهِ شیشه گذر
وائے سنگے که صنم گشت و به مینا نرسید

کهنه را در شکن و باز به تعمیر خرام
هر که در ورطهٔ "لا" ماند به "الا" نرسید

اے خوش آں جوئے تنک مایه که از ذوقِ خودی
در دلِ خاک فرو رفت و به دریا نرسید

(۳۶) از کلیمی سبق آموز که دانای فرنگ
جگرِ بحر شگافید و به سینا نرسید
عشق اندازِ تپیدن ز دلِ ما آموخت
شررِ ماست که بر جست و به پروانه رسید!

۴۷

عاشق آں نیست کہ لب گرم فغانے دارد
عاشق آن است کہ بر کف دو جہانے دارد!

عاشق آن است کہ تعمیر کند عالم خویش
در نسازد بہ جہانے کہ کرانے دارد

دل بیدار ندادند بہ دانائے فرنگ
این قدر ہست کہ چشم نگرانے دارد

عشق ناپید و خرد می گزدش صورت مار
گرچہ در کاسۂ زر لعل روانے دارد

ذرہ من گیر کہ در میکدہ ہا پیدا نیست
پیر مردے کہ مے تند و جوانے دارد!

۲۸

درین چمن دلِ مرغان زمان زمان دگر است
بشاخ گل دگر است و بآشیان دگر است

بخود نگر! گله‌های جهان چه می‌گوئی
اگر نگاهِ تو دیگر شود جهان دگر است!

بهر زمانه اگر چشم تو نکو نگرد
طریقِ میکده و شیوهٔ مغان دگر است

به پیرِ قافله از من دعا رسان و بگوی
اگرچه راه همان است کاروان دگر است!

۲۹

ما از خدائے گم شدہ ایم او بجستجوست
چوں ما نیاز مند و گرفتارِ آرزوست

گاہے بہ برگِ لالہ نویسد پیامِ خویش
گاہے درونِ سینۂ مرغاں بہاؤ ہوست

در نرگس آرمید کہ بیند جمالِ ما
چنداں کرشمہ داں کہ نگاہش بہ گفتگوست!

آہے سحر گہے کہ زند در فراقِ ما
بیروں و اندروں زبر و زیر و چار سوست!

ہنگامہ بست از پئے دیدارِ خاکئے

نظارہ را بہانہ تماشاے رنگ و بوست

پنہاں بذرّہ ذرّہ و نا آشنا ہنوز

پیدا چو ماہتاب و بآغوشِ کاخ و کوست

در خاکدانِ ما گہرِ زندگی گم است

ایں گوہرے کہ گم شدہ مائیم یا کہ اوست؟

۳۰

خواجہ از خونِ رگِ مزدور سازد لعلِ ناب
از جفاے دہ خدایاں کشتِ دہقاناں خراب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شیخ شہر از رشتۂ تسبیح صد مومن بدام
کافرانِ سادہ دل را برہمن زنّار تاب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

میر و سلطاں نرد باز و کعبتینِ شاں دغل

جانِ محکوماں ز تن بردند و محکوماں بخواب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

واعظ اندر مسجد و فرزندِ او در مدرسہ

آں بہ پیری کودکے ایں پیر در عہدِ شباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

اے مسلماناں فغاں از فتنہ ہائے علم و فن

اہرمن اندر جہاں ارزان و یزداں دیریاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شوخیِ باطل نگر! اندر کمینِ حق نشست!
شپّر از کوری شبیخونے زند بر آفتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

در کلیسا ابنِ مریم را بدار آویختند!
مصطفےٰ از کعبہ ہجرت کردہ با ام الکتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

من درونِ شیشہ ہائے عصرِ حاضر دیدہ ام
آں چناں زہرے کہ از وے مارہا در پیچ و تاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

با ضعیفاں گاہ نیروے پلنگاں می دہند
شعلۂ شاید بروں آید ز فانوسِ حباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

۱۳۱

گرچه می دانم که روزے بے نقاب آید بروں
تا نه پنداری که جاں از پیچ و تاب آید بروں

ضربتے باید که جانِ خفته برخیزد ز خاک
ناله کے بے زخمه از تارِ رباب آید بروں

تاکِ خویش از گریه‌هائے نیم شب سیراب دار
کز درونِ او شعاعِ آفتاب آید بروں

ذره‌ے بے مایه ترسم که ناپیدا شوی
پخته تر کن خویش را تا آفتاب آید بروں

درگذر از خاک و خود را پیکرِ خاکی مگیر

چاک اگر در سینه ریزی ماهتاب آید برون!

گر بروے تو حریمِ خویش را در بسته اند

سر بسنگِ آستاں زن لعلِ ناب آید بروں!

۳۴

گشاده رو ز خوش و ناخوش زمانه گذر
ز گلشن و قفس و دام و آشیانه گذر

گرفتم این که غریبی و ره شناس نۂ
بکوی دوست باندازِ محرمانه گذر

هر نفس که برآری جهان دگرگون کن
درین رباطِ کهن صورتِ زمانه گذر

اگر عنانِ تو جبریل و حور می گیرند
کرشمه بر دلِ شان ریز و دلبرانه گذر

۳۴

زندگی در صدفِ خویش گہر ساختن است
در دلِ شعلہ فرو رفتن و نگداختن است

عشق ازیں گنبدِ دربستہ بروں تاختن است
شیشۂ ماہ ز طاقِ فلک انداختن است

سلطنت نقدِ دل و دیں ز کف انداختن است
بہ یکے داد جہاں بردن و جاں باختن است

حکمت و فلسفہ را ہمتِ مردے باید
تیغِ اندیشہ بروئے دو جہاں آختن است

مذہبِ زندہ دلاں خوابِ پریشانے نیست
از ہمیں خاک جہانِ دگرے ساختن است!

۳۴

بروں زیں گنبدِ در بستہ پیدا کردہ ام راہے
کہ از اندیشہ برتر می پرد آہِ سحرگاہے

تو اے شاہیں نشیمن در چمن کردی ازاں ترسم
ہوائے او ببالِ تو دہد پروازِ کوتاہے!

غبارے گشتۂ؟ آسودہ نتواں زیستن اینجا
بہ بادِ صبحدم درپیچ و منشیں بر سرِ راہے

زجوئے کہکشاں بگذر ز نیلِ آسماں بگذر
ز منزل دل بمیرد گرچہ باشد منزلِ ماہے

اگر زاں برقِ بے پروا درونِ او تہی گردد

بچشمِ او بسینائی نیرزد با پرِ کاہے

چناں آدابِ محفل را نگہ دارند و می سوزند

مپرس از ما شہیدانِ نگاہِ برسرِ راہے!

پس از من شعرِ من خوانند و دریابند و می گویند

جہانے را دگرگوں کرد یک مردِ خود آگاہے!

۳۵

مصرعه، "گنهگار غیورم مزد بے خدمت نمی گیرم"

ازاں داغم که بر تقدیر او بستند تقصیرم

زفیض عشق و مستی بردہ ام اندیشہ را آنجا

که از دنبالۂ چشمم مہر عالمتاب می گیرم

من از صبح نخستیں نقشبند موج و گردابم

چو بحر آسودہ می گردم ز طوفاں چارہ می گیرم

جہاں را پیش ازیں صد بار آتش زیر پا کردم

سکون و عافیت را پاک می سوزد بم و زیرم

ازاں پیش بتاں رقصیدم و زنار بستم
کہ شیخ شہر مردِ باخدا گردد ز تکفیرم

زمانے رم کنند از من زمانے با من آمیزند
دریں صحرا نمی دانند صیادم کہ نخچیرم

لالہ دلِ بے ذرنگم گیرد نصیب از صحبتِ مردے
مسِ تابیدہ آور گر نگیرد در تو اکسیرم

۳۶

۱ جہان کور است و از آئینۂ دل غافل افتاد است
ولے چشمے کہ بینا شد نگاہش بر دل افتاد است

۲ شب تاریک و راہ پیچ پیچ و بے یقین راہی
دلیل کاروان را مشکل اندر مشکل افتاد است

۳ رقیب خام سودا است و عاشق مست و قاصد مست
کہ حرف دلبران دارائے چندین محمل افتاد است

۴ یقین مومنے دارد گمان کافرے دارد
چہ تدبیر اے مسلمانان کہ کارم با دل افتاد است

گہے باشد کہ کارِ ناخدائی می کند طوفاں!
کہ از طغیانِ موجے کشتیم بر ساحل افتاد است

نمی دانم کہ داد این چشمِ بینا موجِ دریا را
گہر در سینۂ دریا خزف بر ساحل افتاد است

نصیبے نیست از سوزِ درونم مرز و بوم را
زدم اکسیر را بر خاکِ صحرا باطل افتاد است

اگر در دل جہانے تازہ داری بروں آور
کہ افرنگ از جراحت ہائے پنہاں بسمل افتاد است!

۳۷

نیابی در جہاں یارے کہ داند دلنوازی را
بجز دو گم شود نگه دار آبروے عشق بازی را

من از کار آفرین دانم کہ با این ذوق پیدائی
زما پوشیده دارد شیوه ہاے کارسازی را

کسے این معنیٔ نازک ندانند جز ایاز اینجا
کہ مہر غزنوی افزوں کند درد ایازی را

من آں علم و فراست با پرِ کاہے نمی گیرم
کہ از تیغ و سپر بیگانہ سازد مرد غازی را

بہر نرخے کہ ایں کالا بگیری سود مند افتد

بزورِ بازوئے حیدر بدہ ادراکِ رازی را

اگر یک قطرہ خوں داری اگر مشتِ پرے داری

بیا من با تو آموزم طریقِ شاہبازی را

اگر ایں کار را کارِ نفس دانی چہ نادانی!

دمِ شمشیر اندر سینہ باید نے نوازی را!

۳۸

علمے کہ تو آموزی مشتاق نگاہے نیست
واماندۂ راہے ہست آوارۂ راہے نیست

آدم کہ ضمیر او نقش دو جہاں ریزد
بالذتِ آہے ہست بے لذتِ آہے نیست!

ہر چند کہ عشق او را آوارۂ راہے کرد
داغے کہ جگر سوزد در سینۂ ماہے نیست

من چشم نہ بردارم از روے نگارینش
آں مستِ تغافل را توفیقِ نگاہے نیست!

اقبال قبا پوشد در کارِ جہاں کوشد
دریاب کہ درویشی با دلق و کلاہے نیست!

۳۹

چو خورشید سحر پیدا نگاهی می‌توان کردن
همین خاک سیه را جلوه گاهی می‌توان کردن

نگاه خویش را از نوک سوزن تیز تر گردان
چو جوهر در دل آئینه راهی می‌توان کردن

درین گلشن که بر مرغ چمن راه فغان تنگ است
باندازِ گشودِ غنچه آهی می‌توان کردن

نه این عالم حجاب او را نه آن عالم نقاب او را
اگر تاب نظر داری نگاهی می‌توان کردن

تو در زیر درختان همچو طفلان آشیان بینی
به پرواز آ که صید مهر و ماهی می‌توان کردن

۴۴

کشیدی باده ها در صحبتِ بیگانه پی در پی

بنورِ دیگران افروختی پیمانه پی در پی

ز دستِ ساقیِ خاور دو جام ارغوان درکش

که از خاکِ تو خیزد نالهٔ مستانه پی در پی

دلے کو از تب و تابِ تمنا آشنا گردد

زند بر شعلهٔ خود را صورتِ پروانه پی در پی

ز اشکِ صبحگاهی زندگی را برگ و ساز آور

شود کشتِ تو ویران تا نریزی دانه پی در پی

بگردان جام و از هنگامهٔ افرنگ کمتر گو

هزاران کاروان بگذشت ازین ویرانه پی در پی

۱۴

عشق اندر جستجو افتاد و آدم حاصل است
جلوهٔ او آشکار از پردهٔ آب و گل است
آفتاب و ماه و انجم می توان دادن ز دست
در بہائے آں کفِ خاکے کہ دارائے دل است

۴۲

بیا که خاوریان نقشِ تازه بستند
دگر مرو بطوافِ بتے که بشکستند

چه جلوه ایست که دلها بلذّتِ نگهے
ز خاکِ راه مثالِ شراره برجستند!

کجاست منزلِ تورانیانِ شهر آشوب
که سینه هاے خود از تیزیِ نفس خستند

تو هم بذوقِ خودی رس که صاحبانِ طریق
بریده از همه عالم بخویش پیوستند

۱۱ بچشمِ مرده دلاں کائنات زندانے است

دو جامِ باده کشیدند و از جہاں رستند

غلامِ همتِ بیدارِ آں سوارانم

ستاره را بسناں سفته درگره بستند

فرشته را دگر آں فرصتِ سجود کجاست

که نوریاں بتماشائے خاکیاں مستند!

۴۳

عشق را نازم که بودش را غم نابود نیست
کفر او زنار دار حاضر و موجود نیست

عشق اگر فرمان دہد از جان شیریں ہم گذر
عشق محبوب است و مقصود است و جاں مقصود نیست

کافری را پختہ تر سازد شکست سومنات
گرمی بتخانہ بے ہنگامۂ محمود نیست

مسجد و میخانہ و دیر و کلیسا و کنشت
صد فسوں از بہر دل بستند و دل خوشنود نیست

نغمہ پردازی ز جوے کوہسار آموختم
در گلستاں بودہ ام یک نالہ درد آلود نے

پیشِ من آئی؟ دمِ سردے دلِ گرمے بیار
جنبشے اندر تست اندر نغمۂ داؤد نے

عیبِ من کم جوے و از جامم عیارِ خویش گیر
لذتِ تلخابِ من بے جانِ غم فرسود نے

۴۴

بر دلِ بیتابِ من ساقی مئے نابے زند

کیمیا ساز است و اکسیرے بہ سیمابے زند

من نہ دانم نور یا نار است اندر سینہ ام

این قدر دانم بیاضِ او بہ مہتابے زند

بر دلِ من فطرت خاموش می آرد ہجوم

ساز از ذوقِ نوا خود را بمضرابے زند

غم مخور ناداں کہ گردوں در بیابانِ کم آب

چشمہ ہا دارد کہ شبخونے بسیلابے زند

اے کہ نوشم خوردۂ از تیزیٔ نیشم مرنج

نیش ہم باید کہ آدم را رگِ خوابے زند

۴۵

فروغِ خاکیاں از نوریاں افزوں شود روزے!

زمیں از کوکبِ تقدیرِ با گردوں شود روزے!

خیالِ ما کہ او را پرورش دادند طوفانہا

ز گردابِ سپہرِ نیلگوں بیروں شود روزے

یکے در معنیِ آدم نگر! از من چہ می پرسی

ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے

چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے

کہ یزداں را دل از تاثیرِ او پُر خوں شود روزے

۱۶۸

ز رسم و راهِ شریعت نکرده ام تحقیق
جز اینکه منکرِ عشق است کافر و زندیق

مقامِ آدمِ خاکی نهاد دریابند
مسافرانِ حرم را خدا دهد توفیق

من از طریق نپرسم رفیق می جویم
که گفته اند نخستین رفیق و باز طریق

کند تلافیِ ذوق آن چنان حکیمِ فرنگ
فروغِ باده فزون تر کند بجامِ عقیق

هزار بار نکوتر متاعِ بے بصری
ز دانشے کہ دل او را نمی کند تصدیق

بہ پیچ و تابِ خرد گرچہ لذّتِ دگر است
یقینِ سادہ دلاں بہ ز نکتہ ہائے دقیق

کلام و فلسفہ از لوحِ دل فرو شستم
ضمیرِ خویش کشادم بہ نشترِ تحقیق

ز آستانۂ سلطاں کنارہ می گیرم
نہ کافرم کہ پرستم خدائے بے توفیق!

پیام

از همه کس کناره گیر صحبت آشنا طلب

هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب

از خلش کرشمه کار نمی شود تمام

عقل و دل و نگاه را جلوه جدا جدا طلب

عشق به سر کشیدن است شیشهٔ کائنات را

جام جهان نما مجو دست جهان گشا طلب

راه روان برهنه پا راه تمام خار زار

تا به مقام خود رسی راحله از رضا طلب!

چوں بہ کمال می رسد فقر دلیلِ خسروی است

مسندِ کیقباد را در تہِ بوریا طلب

پیش نگر کہ زندگی راہ بعالمے برد

از سرِ آنچہ بود و رفت درگذر انتہا طلب

ضربتِ روزگار اگر نالہ چو نے دہد ترا

بادۂ من ز کف بنہ چارہ ز مومیا طلب

۸۴

بینی جہاں را خود را نہ بینی — تا چند نادان غافل نشینی؟
نورِ قدیمی شب را بر افروز — دستِ کلیمی در آستینی!

بیروں قدم نہ از دورِ آفاق — تو پیش ازینی تو بیش ازینی!
از مرگ ترسی اے زندہ جاوید؟ — مرگ است صیدے تو در کمینی
جانے کہ بخشند دیگر نگیرند — آدم بمیرد از بے یقینی

صورت گری را از من بیاموز
شاید کہ خود را باز آفرینی!

۴۹

من هیچ نمی‌ترسم از حادثهٔ شب‌ها
شب‌ها که سحر گردد از گردش کوکب‌ها!

نشناخت مقام خویش افتاد بدام خویش!
عشقی که نموی خواست از شورش یارب‌ها!

آهی که ز دل خیزد از بهر جگرسوزی است
در سینه شکن او را آلوده مکن لب‌ها

در میکده باقی نیست از ساقی فطرت خواه
آن می که نمی‌گنجد در شیشهٔ مشرب‌ها

آسوده نمی‌گردد آن دل که گسست از دوست
با قرأت مسجدها با دانش مکتب‌ها!

۵۰

تو کیستی؟ ز کجائی؟ که آسمان کبود
هزار چشم براہِ تو از ستاره کشود

چه گویمت که چه بودی چه کرده‌ئی چه شدی
که خون کند جگرم را ایازِ بی محمود

تو آن نه‌ئی که مصلّیٰ ز کهکشان میکرد
شراب صوفی و شاعر ترا ز خویش ربود

فرنگ اگرچه ز افکار تو گره بکشاد
بجرعهٔ دگری نشئه ترا افزود

سخن ز نامہ و میزان دراز تر گفتی

بحیرتم کہ نبینی قیامت موجود

خوشا کسے کہ حرم را درون سینہ شناخت

دمے تپید و گذشت از مقام گفت و شنود

ازاں بمکتب و میخانہ اعتبارم نیست

کہ سجدۂ بحرم برد و بر جبیں فرسود!

۵۱

دیارِ شوق کہ دردآشناست خاک آنجا
بذرّہ ذرّہ تواں دید جانِ پاک آنجا

مے معانہ ز مغ زادگاں نمی گیرند
نگاہ می شکند شیشہ ہاے تاک آنجا!

بہ ضبطِ جوششِ جنوں کوش در مقامِ نیاز
بہوش باش و مرو با قباے چاک آنجا!

۵۲

مےِ دیرینہ و معشوقِ جواں چیزے نیست

پیشِ صاحب نظراں حور و جناں چیزے نیست

ہرچہ از محکم و پایندہ شناسی، گذرد

کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست

دانشِ مغربیاں، فلسفۂ مشرقیاں

ہمہ بتخانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیش و ازیں بادیہ ترساں مگذر

کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من

منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

۵۳

قلندراں کہ بہ تسخیرِ آب و گل کوشند
ز شاہ باج ستانند و خرقہ می پوشند

بجلوت اند و کمندے بہ مہر و ماہ پیچند
بخلوت اند و زمان و مکاں در آغوشند!

بروزِ بزم سراپا چو پرنیان و حریر
بروزِ رزم خود آگاہ و تن فراموشند

نظامِ تازہ بچرخِ دو رنگ می بخشند
ستارہ ہائے کہن را جنازہ بر دوشند!

زمانہ از رخِ فردا کشود بندِ نقاب
معاشراں ہمہ سرمستِ بادۂ دوشند
بلب رسید مرا آں سخن کہ نتواں گفت
بحیرتم کہ فقیہانِ شہر خاموشند

۵۴

دو دستہ تیغم و گردوں برہنہ ساخت مرا
فساں کشید و بروے زمانہ آخت مرا

من آں جہانِ خیالم کہ فطرتِ ازلی
جہانِ بلبل و گل را شکست و ساخت مرا

مئے جواں کہ بہ پیمانۂ تو می ریزم
ز راوقے است کہ جام و سبو گداخت مرا

نفس بہ سینہ گدازم کہ طائر حرمم
تواں ز گرمیِ آوازِ من شناخت مرا

شکست کشتیِ ادراکِ مرشدانِ کہن
خوشا کسے کہ بدریا سفینہ ساخت مرا

۵۵

مثل شرر ذرّہ را تن بہ تپیدن دہم
تن بہ تپیدن دہم بال پریدن دہم!

سوز نوایم نگر! ریزۂ الماس را
قطرۂ شبنم کنم خوے چکیدن دہم!

چوں ز مقامِ نمود نغمۂ شیریں زنم
نیم شباں صبح را میلِ دمیدن دہم!

یوسفِ گم گشتہ را باز گشودم نقاب
تا بہ تنک مایگاں ذوقِ خریدن دہم

عشقِ شکیب آزما خاک ز خود رفتہ را
چشمِ ترے داد و من لذّتِ دیدن دہم!

۵۶

خودی را مردم آمیزی دلیلِ نارسائی ها
تو اے دردآشنا بیگانہ شو از آشنائی ها!
بدرگاهِ سلاطین تا کجا این چہرہ سائی ها
بیاموز از خدائے خویش نازِ کبریائی ها!
محبت از جوانمردی بجائے می رسد روزے
کہ افتد از نگاهش کار و بارِ دلربائی ها!
چنان پیشِ حریمِ او کشیدم نغمۂ دردے
کہ دادم محرماں را لذّتِ سوزِ جدائی ها!

ازاں بر خویش می بالم کہ چشم مشتری کور است

متاع عشق نافرسودہ ماند از کم روائی ہا

بیا بر لالہ پا کوبیم و بے باکانہ مے نوشیم

کہ عاشق را سجل کردند خونِ پارسائی ہا

بروں آ از مسلماناں گریز اندر مسلمانی

مسلماناں روا دارند کافر ماجرائی ہا!

۵۶

چون چراغ لاله سوزم در خیابان شما
ای جوانان عجم جان من و جان شما!
غوطه ها زد در ضمیر زندگی اندیشه ام
تا بدست آورده ام افکار پنهان شما
مهر و مه دیدم نگاهم برتر از پروین گذشت
ریختم طرح حرم در کافرستان شما!
تا سنانش تیز تر گردد فرو پیچیدمش
شعله ئی آشفته بود اندر بیابان شما

فکرِ رنگینم کند نذرِ تہی دستانِ شرق
پارۂ لعلے کہ دارم از بدخشانِ شما
می رسد مردے کہ زنجیرِ غلاماں بشکند
دیدہ ام از روزنِ دیوارِ زندانِ شما
حلقہ گردِ من زنید اے پیکرانِ آب و گل
آتشے در سینہ دارم از نیاگانِ شما!

۵۸

دمِ مرا صفتِ بادِ فرودیں کردند
گیاہ را ز سرشکم چو یاسمیں کردند

نمودِ لالۂ صحرا نشیں ز خونابم
چنانکہ بادۂ لعلی بساتگیں کردند

بلند بال چنانم کہ بر سپہرِ بریں
ہزار بار مرا نوریاں کمیں کردند

فروغِ آدمِ خاکی ز تازہ کاری ہاست
مہ و ستارہ کنند آنچہ پیش ازیں کردند

چراغِ خویش بر افروختم کہ دستِ کلیم
دریں زمانہ نہاں زیرِ آستیں کردند
درآ بسجدہ و یاری ز خسرواں مطلب
کہ روزِ فقر نیاگانِ ما چنیں کردند

۵۹

گذر از آنکه ندیده است و جز خبر ندهد
سخن دراز کند لذّتِ نظر ندهد

شنیده ام سخن شاعر و فقیه و حکیم
اگرچه نخل بلند است برگ و بر ندهد!

تجلئ که بپوشیم دیده می نازد!
هزار شب دهد و تابِ یک سحر ندهد

هم از خدا گله دارم که بر زبان نرسد
متاع دل برد و یوسفے به بر ندهد

نه در حرم نه به بتخانه یابم آن ساقی
که شعله شعله ببخشد شرر شرر ندهد!

۴۵

درین صحرا گذار افتاد شاید کاروانے را
پس از مدت شنیدم نغمہ ہاے ساربانے را
اگر یک یوسف از زندان فرعونے برون آید
بغارت می توان دادن متاع کاروانے را!

۶۱

ترا ناداں امیدِ غمگساری ہا ز افرنگ است؟
دلِ شاہیں نسوزد بہرِ آں مرغے کہ در چنگ است

پشیماں شو اگر لعلے ز میراثِ پدر خواہی
کجا عیشِ بروں آوردنِ لعلے کہ در سنگ است

سخن از بود و نابودِ جہاں با من چہ می گوئی
من ایں دانم کہ من ہستم ندانم ایں چہ نیرنگ است

درین میخانہ ہر مینا ز بیمِ محتسب لرزد
مگر یک شیشۂ عاشق کہ از وے لرزہ بر سنگ است

خودی را پردہ می گوئی، بگو! من با تو این گویم
مزن این پردہ را چاکے کہ دامانِ نگہ تنگ است!

کہن شاخے کہ زیر سایۂ او پرورآوردی
چو برگش ریخت از وے آشیاں برداشتن ننگ است

غزل آں گو کہ فطرت سازِ خود را پردہ گرداند
چہ آید زاں غزل خوانے کہ با فطرت ہم آہنگ است

۶۲

بگذر از خاور و افسونیٔ افرنگ مشو

که نیرزد بجوی این همه دیرینه و نو

چون پر کاه که در رهگذر باد افتاد

رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو

زندگی انجمن آرا و نگهدار خود است

ای که در قافله‌ای بی همه شو با همه رو

تو فروزنده‌تر از مهر منیر آمده‌ای

آنچنان زی که بهر ذره رسانی پرتو

آں نگینے کہ تو با اہرمناں باختۂ

ہم بجبریل امینے نتواں کرد گرو

از تنک جامیٔ ما میکدہ رسوا گردید

شیشۂ گیر و حکیمانہ بیا شام و برو

۶۳

جہانِ رنگ و بو پیدا تو می گوئی کہ راز است این
یکے خود را بتارش زن کہ تو مضراب و ساز است این

نگاہِ جلوہ بدمست از صفائے جلوہ می لغزد
تو می گوئی حجاب است این نقاب است این مجاز است این !

بیاور کش طناب پردہ ہائے نیلگونش را
کہ مثلِ شعلہ عریاں بر نگاہِ پاکباز است این

مرا این خاکدانِ من ز فردوس بریں خوشتر
مقامِ ذوق و شوق است این حریمِ سوز و ساز است این !

زمانے گم کنم خود را زمانے گم کنم او را
زمانے ہر دو را یابم ! چہ راز است این ! چہ راز است این !

۶۴

از داغ فراق او در دل چمنے دارم
اے لالۂ صحرائی با تو سخنے دارم
ایں آہِ جگر سوزے در خلوتِ صحرا بہ
لیکن چہ کنم کارے با انجمنے دارم!

۶۵

بہ نگاہِ آشنائے چو درونِ لالہ دیدم
ہمہ ذوق و شوق دیدم ہمہ آہ و نالہ دیدم
بہ بلند و پستِ عالم تپشِ حیات پیدا
چہ دمن چہ تل چہ صحرا رمِ ایں غزالہ دیدم!
نہ بہ ماست زندگانی! نہ زِ ماست زندگانی!
ہمہ جاست زندگانی! زِ کجاست زندگانی!

۶۶

این ہم جہانے آں ہم جہانے
این بیکرانے آں بیکرانے!

ہر دو خیالے ہر دو گمانے
از شعلۂ من موجِ دخانے!

این یک دو آنے آں یک دو آنے
من جاودانے من جاودانے!

این کم عیارے آں کم عیارے
من پاک جانے نقدِ روانے!

اینجا مقامے آنجا مقامے
اینجا زمانے آنجا زمانے

اینجا چہ کارم آنجا چہ کارم؟
آہے فغانے آہے فغانے

این رہزنِ من آں رہزنِ من
اینجا زیانے آنجا زیانے

ہر دو فروزم ہر دو بسوزم
این آشیانے آں آشیانے!

۹۷

بہار آمد نگہ می غلطد اندر آتشِ لالہ
ہزاراں نالہ خیزد از دلِ پرکالہ پرکالہ!
فشاں یک جرعہ بر خاکِ چمن از بادۂ لعلے
کہ از بیمِ خزاں بیگانہ رویید نرگس و لالہ
جہانِ رنگ و بو دانی ولے دل چیست می دانی؟
مَہے کو حلقۂ آفاق سازد گردِ خود ہالہ!

۹۸

صورت گرے کہ پیکر روز و شب آفرید
از نقش این و آں بہ تماشاے خود رسید
صوفی! بروں ز بنگۂ تاریک پا بنہ
فطرت متاع خویش بسوداگری کشید
صبح و ستارہ و شفق و ماہ و آفتاب
بے پردہ جلوہ ہا بنگاہے تواں خرید

۶۹

باز این عالمِ دیرینہ جواں می بایست
برگِ کاہش صفتِ کوہِ گراں می بایست

کفِ خاکے کہ نگاہِ ہمہ بیں پیدا کرد
در ضمیرش جگر آلودہ فغاں می بایست

این مہ و مہرِ کہن راہ بجائے نہ برند
انجمِ تازہ بہ تعمیرِ جہاں می بایست

ہر نگارے کہ مرا پیشِ نظر می آید
خوش نگارے است ولے خوشتر ازاں می بایست

گفت یزداں کہ چنیں است و دگر ہیچ مگو
گفت آدم کہ چنیں است و چناں می بایست

۵۶

لالۂ ایں گلستاں داغِ تمنّاے نداشت
نرگسِ طنّازِ او چشمِ تماشاے نداشت

خاک را موجِ نفس بود و دلے پیدا نبود
زندگانی کاروانے بود و کالاے نداشت

روزگار از ہاے و ہوے میکشاں بیگانہ
بادہ در میناش بود و بادہ پیماے نداشت

برقِ سینا شکوہ سنج از بے زبانی ہاے شوق
ہیچکس در وادیِ ایمن تقاضاے نداشت!

عشق از فریادِ ما ہنگامہ ہا تعمیر کرد
ورنہ ایں بزمِ خموشاں ہیچ غوغاے نداشت!

۱۸

ہنگامہ را کہ بست درین دیر دیرپاے

زنّاریان او ہمہ نالندہ ہم چو نائے

در تنگئ قفس بکاشانۂ امید

عمہا کہ پشت را بجوانی کند دو تاے

درماں کجا کہ درد بدرماں فزوں شود

دانش تمام حیلہ و نیرنگ و سیمیائے

بے زورِ سیل کشتئ آدم نمی رود

ہر دل ہزار عربدہ دارد بہ ناخدائے

از من حکایت سفرِ زندگی مپرس
در ساختم بدرد و گذشتم غزل سراے
آمیختم نفس بنسیمِ سحرگہی!
گشتم دریں چمن بگلاں نانہادہ پاے
از کاخ و کو جدا و پریشاں بکاخ و کوے
کردم بچشمِ بادہ تماشاے ایں سراے!

۴۳

ای لاله ای چراغ کهستان و باغ و راغ
در من نگر که می دهم از زندگی سراغ

ما رنگ شوخ و بوی پریشیده نیستیم
ماییم آنچه می رود اندر دل و دماغ

مستی ز باده می رسد و از ایاغ نیست
هر چند باده را نتوان خورد بی ایاغ

داغی به سینه سوز که اندر شب وجود
خود را شناختن نتوان جز باین چراغ

ای صبح شعله سینه بیا و صبا گشای
شبنم مجو که می دهد از سوختن فراغ!

۴۳

من بندۂ آزادم عشق است امام من
عشق است امام من عقل است غلام من

ہنگامۂ این محفل از گردش جام من
این کوکب شام من این ماہِ تمام من

جاں در عدم آسودہ بے ذوقِ تمنا بود
مستانہ نواہا زد در حلقۂ دام من

اے عالم رنگ و بو این صحبتِ ما تا چند
مرگ است دوامِ تو عشق است دوامِ من!

پیدا بضمیرم او پنہان بضمیرم او
این است مقامِ او دریاب مقامِ من!

۴۶

کم سخن غنچہ کہ در پردۂ دل رازے داشت
در ہجومِ گل و ریحاں غمِ دمسازے داشت
محرمے خواست ز مرغِ چمن و بادِ بہار
تکیہ بر صحبتِ آں کرد کہ پروازے داشت!

۷۵

خود را کنم سجودے دیر و حرم نمانده
این در عرب نمانده آن در عجم نمانده

در برگِ لاله و گل آن رنگ و نم نمانده
در ناله ہاے مرغاں آں زیر و بم نمانده

در کارگاهِ گیتی نقشِ نوی نه بینم
شاید که نقشِ دیگر اندر عدم نمانده

سیاره ہاے گردوں بے ذوقِ انقلابے
شاید که روز و شب را توفیقِ رم نمانده

بے منزل آرمیدند پا از طلب کشیدند
شاید کہ خاکیاں را در سینہ دم نماندہ
یا در بیابانِ امکاں یک برگِ سادہ نیست
یا خامۂ قضا را تابِ رقم نماندہ!

گلشنِ رازِ جدید

بہ سوادِ دیدۂ تو نظر آفریدہ ام من
بہ ضمیرِ تو جہانے دگر آفریدہ ام من
ہمہ خاوراں بخوابے کہ نہاں ز چشمِ انجم
بہ سرودِ زندگانی سحر آفریدہ ام من

گلشنِ رازِ جدید

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہید

ز جانِ خاور آں سوزِ کہن رفت
دمش وا ماند و جانِ او ز تن رفت

چو تصویرے کہ بے تارِ نفس زیست
نمی داند کہ ذوقِ زندگی چیست

دلش از مدعا بیگانہ گردید
نئے او از نوا بیگانہ گردید

بطرزِ دیگر از مقصود گفتم
جوابِ نامۂ محمود گفتم

ز عهدِ شیخ تا این روزگارے | نزد مردے بجانِ ما شرارے

کفن در بر بجائے آرمیدیم | ولے یک فتنهٔ محشر ندیدیم

گذشت از پیش آں دانائے تبریز | قیامت ہا کہ رست از کشتِ چنگیز

نگاہم انقلابے دیگرے دید | طلوعِ آفتابے دیگرے دید

کشودم از رخِ معنی نقابے | بدستِ ذرّہ دادم آفتابے

نہ پنداری کہ من بے بادہ مستم | مثالِ شاعراں افسانہ بستم

نہ بینی خیر ازاں مردِ فرودست | کہ بر من تہمتِ شعر و سخن بست

بکوئے دلبراں کارے ندارم | دلِ زارے غمِ یارے ندارم

نہ خاکِ من غبارِ رہ گذارے | نہ در خاکم دلِ بے اختیارے

بجبریلِ امیں ہم داستانم | رقیب و قاصد و درباں ندانم

مرا با فقر سامانِ کلیم است | فرِ شاہنشہی زیرِ گلیم است

اگر خاکم بصحرائے نگنجم | اگر آبم بدریائے نگنجم

دلِ سنگ از زجاجِ من بلرزد یمِ افکارِ من ساحل ندرزد

نہاں تقدیرہا در پردۂ من قیامت ہا بغل پروردۂ من

دمے در خویشتن خلوت گزیدم جہانے لازوالے آفریدم

"مرا زیں شاعری خود عار ناید

کہ در صد قرن یک عطّار ناید"

بجانم رزمِ مرگ و زندگانی است نگاہم بر حیاتِ جاودانی است

ز جانِ خاکی ترا بیگانہ دیدم باندامِ تو جانِ خود دمیدم

ازاں نارے کہ دارم داغ داغم شبِ خود را بیفروز از چراغم

بخاکِ من دلے چوں دانہ کشتند بلوحِ من خطِ دیگر نوشتند

مرا ذوقِ خودی چوں انگبین است چہ گویم واردات من ہمیں است

نخستیں کیفِ او را آزمودم

دگر بر خاوراں قسمت نمودم

اگر این نامه را جبریل خواند — چو گرد آن نور ناب از خود فشاند

بنالد از مقام و منزل خویش — بہ یزداں گوید از حال دل خویش

"تجلی را چنان عریاں نخواہم — نخواہم جز غم پنہاں نخواہم

گذشتم از وصال جاودانے — کہ بینم لذت آہ و فغانے

مرا ناز و نیاز آدمے دہ

بجان من گداز آدمے دہ"

سوال (۱)

نخست از فکر خویشم در تحیر
چہ چیز است آنکہ گویندش تفکر
کدامین فکر ما را شرط راہ است
چرا گہ طاعت و گاہے گناہ است

جواب

درون سینۂ آدم چہ نور است! چہ نور است این کہ غیب او حضور است!
من او را ثابت سیار دیدم! من او را نور دیدم نار دیدم!
گہے نورش ز برہان و دلیل است گہے نورش ز جان جبرئیل است

چه نورے جاں فروزے سینه تابے | نیرزد با شعاعش آفتابے

بخاک آلوده و پاک از مکان است | به بندِ روز و شب پاک از زمان است

شمارِ روزگارش از نفس نیست | چنین جوینده و پاینده کس نیست

گہے واماندہ و ساحل مقامش | گہے دریائے بے پایاں بجامش

ہمیں دریا ہمیں چوبِ کلیم است | کہ از وے سینۂ دریا دونیم است

غزالے مرغزارش آسمانے | خورد آبے ز جوے کہکشانے

زمین و آسماں او را مقامے | میانِ کارواں تنہا خرامے

ز احوالش جہانِ ظلمت و نور | حدیثِ سود و مرگ و جنت و حور

ازو ابلیس و آدم را نمودے | ازو ابلیس و آدم را کشودے

نگہ از جلوۂ او ناشکیب است | تجلی ہاے او یزداں فریب است

بچشمے خلوتِ خود را بہ بیند | بچشمے جلوتِ خود را بہ بیند

اگر یک چشم بر بندد گناہے است | اگر با ہر دو بیند شرطِ راہے است

ز جوی خویش بحری آفریند گهر گردد به قعر خود نشیند

همان دم صورت دیگر پذیرد شود غواص و خود را باز گیرد

درو هنگامه‌های بی خروش است درون تاکش صدا بی چشم و گوش است

درون شیشه‌ی او روزگار است
ولی بر باطن هیچ آشکار است

حیات از وی برانداز کمندی شود صیاد هر پست و بلندی

از و خود را به بند خود در آرد گلوی ماسوا را هم فشارد

دو عالم می‌شود روزی شکارش فتد اندر کمند تابدارش

اگر این هر دو عالم را بگیری همه آفاق میرد تو نه میری!

منه پا در بیابان طلب سست نخستین گیر آن عالم که در تست

اگر زیری ز خود گیری زبر شو خدا خواهی؟ بخود نزدیک‌تر شو

به تسخیر خود افتادی اگر طاق ترا آسان شود تسخیر آفاق!

خنک روزے کہ گیری این جہان را
شگافی سینۂ نہ آسمان را

گذارد ماہ پیش تو سجودے
بپیچی کمند از موج دودے

درین دیر کہن آزاد باشی
بتان را بر مرادِ خود تراشی

بکف بردن جہانِ چار سو را
مقامِ نور و صوت و رنگ و بو را

فزودش کم کم او بیش کردن
دگرگون بر مرادِ خویش کردن

برنج و راحتِ او دل نبستن
طلسمِ نہ سپہرِ او شکستن

فرو رفتن چو پیکان در ضمیرش
ندادن گندمِ خود با شعیرش

شکوہِ خسروی این است این است
ہمیں ملک است کو توأم بدین است!

سوال ۲

چه بحر است این که علمش ساحل آمد؟
ز قعر او چه گوهر حاصل آمد؟

جواب

حیات پر نفس بحر روانے — شعور و آگہی او را کرانے
چه دریائے که ژرفی موجدار است — ہزاراں کوہ و صحرا بر کنار است
مپرس از موج ہائے بیقرارش — که ہر موجش برون جست از کنارش

گذشت از بحر و صحرا رانئ داد ‌‌ ‌ ‌ نگہ را لذت کیفیت و کمے داد

ہر آن چیزے کہ آید در حضورش ‌ ‌ ‌ منور گردد از فیض شعورش

بخلوت مست و صحبت ناپذیر است ‌ ‌ ‌ ولے ہر شے ز نورش مستنیر است

نخستین می نماید مستنیرش ‌ ‌ ‌ کند آخر بآئینے اسیرش

شعورش با جہان نزدیک تر کرد ‌ ‌ ‌ جہان او را ز راز او خبر کرد

خرد بند نقاب از رخ گشودش ‌ ‌ ‌ ولیکن نطق عریان تر نمودش

بگنجد اندرین دیر مکافات

جہان او را مقامے از مقامات

برون از خویش می بینی جہان را ‌ ‌ ‌ در و دشت و یم و صحرا و کان را

جہان رنگ و بو گلدستۂ ما ‌ ‌ ‌ ز ما آزاد و ہم وابستۂ ما

خودی او را بیک تار نگہ بست ‌ ‌ ‌ زمین و آسمان و مہر و مہ بست

دل ما را باو پوشیدہ راہے است ‌ ‌ ‌ کہ ہر موجود ممنون نگاہے است

گر او را کس نه بیند زار گردد ‌ ‌ ‌ ‌ اگر بیند ندیم و کهسار گردد

جهان را فربهی از دیدن ما ‌ ‌ ‌ ‌ نهانش رسته از نا بیدن ما

حدیث ناظر و منظور رازی است ‌ ‌ ق ‌ ‌ دل هر ذره در عرض نیازی است

تو ای شاهد مرا مشهود گردان ‌ ‌ ‌ ‌ ز فیض یک نظر موجود گردان

کمال ذات شی موجود بودن ‌ ‌ ‌ ‌ برای شاهدی مشهود بودن

زوالش در حضور ما نبودن ‌ ‌ ‌ ‌ منور از شعور ما نبودن

جهان غیر از تجلی های ما نیست ‌ ‌ ‌ ‌ که بی ما جلوهٔ نور و صدا نیست

تو هم از صحبتش یاری طلب کن ‌ ‌ ‌ ‌ نگه را از خم و پیچش ادب کن

یقین میدان که شیران شکاری

درین ره خواستند از مور یاری

بیا بهای او از خود خبر گیر ‌ ‌ ‌ ‌ تو جبریل امینی بال و پر گیر

به بیداری کشا چشم خود را ‌ ‌ ‌ ‌ که دریابی تماشای احد را

نصیبِ خود ز بوی پیرهن گیر   به کنعان نکهت از مصرِ دمن گیر

خودی صیاد و نخچیرش مه و مهر   اسیرِ بندِ تدبیرش مه و مهر

چو آتش خویش را اندر جهان زن !

شبیخون بر مکان و لامکان زن !

سوال ۳

وصالِ ممکن و واجب بہم چیست؟
حدیثِ قرب و بُعد و بیش و کم چیست؟

جواب

سہ پہلو این جہان چون و چند است	خرد کیف و کم او را کمند است
جہانِ طوسی و اقلیدس است این	پئے عقل زمین فرسا بس است این
زمانش ہم مکانش اعتباری است	زمین و آسمانش اعتباری است
کمان را زہ کن و آماج دریاب	ز حرفِ قم نکتۂ معراج دریاب
بجو مطلق درین دیرِ مکافات	کہ مطلق نیست جز نور السموات

حقیقت لازوال و لامکان است | مگو دیگر که عالم بیکران است
کران او درون است و برون نیست | درونش پست و بالا کم فزون نیست
درونش خالی از بالا و زیر است | ولی بیرون او وسعت پذیر است
ابد را عقل ما ناسازگار است | یکی از گیرودار او هزار است
چو لنگ است او سکون را دوست دارد | نبیند مغز و دل بر پوست دارد
حقیقت را چو ما صد پاره کردیم | تمیز ثابت و سیاره کردیم
خرد در لامکان طرح مکان بست | چو زناری زمان را بر میان بست
زمان را در ضمیر خود ندیدیم | مه و سال و شب و روز آفریدیم
مه و سالت نمی ارزد بیک جو | بحرف کم لبثتم غوطه زن شو

بخود رس از سر هنگامه برخیز
تو خود را در ضمیر خود فرو ریز

تن و جان را دو تا گفتن کلام است | تن و جان را دو تا دیدن حرام است

بجاں پوشیدہ رمزِ کائنات است ‏ ‏ ‏ بدن حالے ز احوالِ حیات است

عروسِ معنی از صورت حنا بست ‏ ‏ ‏ نمودِ خویش را پیرایہ ہا بست

حقیقت روئے خود را پردہ باف است

کہ او را لذتے در انکشاف است

بدن را تا فرنگ از جاں جدا دید ‏ ‏ ‏ نگاہش ملک و دیں را ہم دو تا دید

کلیسا سبحۂ پطرس شمارد ‏ ‏ ‏ کہ او با حاکمی کارے ندارد

بکارِ حاکمی مکر و فنے بیں ‏ ‏ ‏ تنِ بے جان و جانِ بے تنے بیں

خرد را با دلِ خود ہمسفر کن ‏ ‏ ‏ یکے بر ملتِ ترکاں نظر کن

بہ تقلیدِ فرنگ از خود رمیدند

میانِ ملک و دیں ربطے ندیدند

یکی را آں چناں صد پارہ دیدیم ‏ ‏ ‏ عدد بہرِ شمارش آفریدیم

کہن دیرے کہ بینی مشتِ خاک است؟ ‏ ‏ ‏ دمے از سرگذشتِ ذات پاک است!

حکیماں مردہ را صورت نگارند ید موسیٰ دم عیسےٰ ندارند !

دریں حکمت دلم چیزے ندید است برائے حکمتِ دیگر تپید است

من ایں گویم جہاں در انقلاب است درونش زندہ و در پیچ و تاب است

ز اعداد و شمارِ خویش بگذر یکے در خود نظر کن بیش بگذر

دراں عالم کہ جزو از کل فزون است قیاسِ رازی و طوسی جنون است

زمانے با ارسطو آشنا باش دمے با سازِ بیکن ہم نوا باش

ولیکن از مقامِ شاں گذر کن مشو گم اندریں منزل سفر کن

بآں عقلے کہ داند بیش و کم را شناسد اندرونِ کان و یم را

جہانِ چند و چوں زیرِ نگیں کن بگردوں ماہ و پرویں را کمیں کن

ولیکن حکمتِ دیگر بیاموز رہاں خود را ازیں مکرِ شب و روز

مقامِ تو بروں از روزگار است
طلب کن آں یمیں کو بے یسار است !

سوال (۴)

قدیم و محدث از هم چون جدا شد
که این عالم شد آن دیگر خدا شد
اگر معروف و عارف ذاتِ پاک است
چه سودا در سرِ این مشتِ خاک است؟

جواب

خودی را زندگی ایجادِ غیر است　　فراقِ عارف و معروف خیر است
قدیم و محدث ما از شمار است　　شمارِ ما طلسمِ روزگار است
دمادم دوش و فردا می شماریم　　به هست و بود و باشد کار داریم

ازو خود را بریدن فطرت ماست / تپیدن نارسیدن فطرت ماست

نه ما را در فراق او عیارے / نه او را بے وصال ما قرارے

نه او بے ما نه ما بے او چه حال است / فراق ما فراق اندر وصال است

جدائی خاک را بخشد نگاهے / دهد سرمایۂ کوهے بکاهے

جدائی عشق را آئینه دار است / جدائی عاشقان را سازگار است

اگر ما زنده ایم از دردمندی است / وگر پاینده ایم از رهروی است

من و او چیست اسرار الهی است / من و او بر دوام ما گواهی است

بخلوت هم بجلوت نور ذات است / میان انجمن بودن حیات است

محبت دیده ور بے انجمن نیست / محبت خود نگر بے انجمن نیست

به بزم ما تجلی هاست بنگر / جهان ناپید و او پیداست بنگر

در و دیوار و شهر و کاخ و کو نیست / که اینجا هیچ کس جز ما و او نیست

گهے خود را ز ما بیگانه سازد / گهے ما را چو سازے می نوازد

گہے از سنگ تصویرش تراشیم — گہے نادیدہ بروے سجدہ پاشیم

گہے ہر پردۂ فطرت دریدیم! — جمالِ یار بے باکانہ دیدیم

چہ سودا در سرِ این مشتِ خاک است؟ — ازین سودا درونش تابناک است

چہ خوش سودا کہ نالد از فراقش — ولیکن ہم ببالد از فراقش

فراق او را چنان صاحب نظر کرد — کہ شامِ خویش را بر خود سحر کرد

خودی را دردمندِ امتحان ساخت — غمِ دیرینہ را عیشِ جوان ساخت

گہرہا سالک از چشمِ تر برد — ز نخلِ ماتمے شیرین ثمر برد

خودی را تنگ در آغوش کردن

فنا را با بقا ہم دوش کردن!

محبت در گرہ بستن مقامات — محبت در گذشتن از نہایات!

محبت ذوقِ انجامے ندارد — طلوعِ صبحِ او شامے ندارد!

براہش چون خرد پیچ و خمے ہست — جہانے زیر و فوقش یکدمے ہست!

هزاراں عالم افتد در رہِ ما | بپایاں کے رسد جولانگہِ ما
مسافر جاوداں زی جاوداں میر | جہانے را کہ پیش آید فرا گیر
بہ بحرش گم شدن انجامِ ما نیست | اگر او را تو در گیری فنا نیست

خودی اندر خودی گنجد محال است
خودی را عینِ خود بودن کمال است

سوال (۵)

کہ من باشم مرا از من خبر کن
چہ معنی دارد اندر خود سفر کن؟

جواب

خودی تعویذ حفظ کائنات است
نخستین پرتو ذاتش حیات است

حیات از خواب خوش بیدار گردد
درونش چون یکی بسیار گردد

نہ او را بے نمود ما کشودے
نہ ما را بے کشود او نمودے

ضمیرش بحرِ ناپیدا کنارے — دلِ ہر قطرہ موجِ بیقرارے

مرو برگِ شکیبائی ندارد — بجز افرادِ پیدائی ندارد

حیاتِ آتش خودی ہا چون شررہا — چو انجم ثابت و اندر سفرہا

ز خود نا رفته بیرون غیر بین است — میانِ انجمن خلوت نشین است

یکے بنگر بخود پیچیدنِ او — ز خاکِ بے سپہر بالیدنِ او

نہان از دیدہ ہا در ہائے و ہوئے — دمادم جستجوئے رنگ و بوئے

ز سوز اندرون در جست و خیز است — بآئینے کہ با خود در ستیز است

جہاں را از ستیزِ او نظامے — کفِ خاک از ستیزش آئینہ فامے

نریزد جز خودی از پرتوِ او — نخیزد جز گہر اندر زوِ او

خودی را پیکرِ خاکی حجاب است — طلوعِ او مثالِ آفتاب است

درونِ سینۂ ما خاورِ او — فروغِ خاکِ ما از جوہرِ او

توئی گوئی مرا از من خبر کن — چہ معنی دارد اندر خود سفر کن؟

ترا گفتم که ربطِ جان و تن چیست — سفر در خود کن و بنگر که من چیست

سفر در خویش ، زادن بے اب و ام — ثریا را گرفتن از لبِ بام

ابد بردن بہ یک دم اضطرابے — تماشا بے شعاعِ آفتابے

ستردن نقشِ هر امید و بیمے — زدن چاکے بدریا چوں کلیمے

شکستن ایں طلسمِ بحر و بر را — ز انگشتے شگافیدن قمر را

چناں باز آمدن از لامکانش — دروں سینۂ او در کف جهانش

ولے ایں راز را گفتن محال است — که دیدن شیشه و گفتن سفال است

چه گویم از من و از توش و تابش — کند «انّا عرضنا» بے نقابش

فلک را لرزه بر تن از فرِ او — زمان و هم مکاں اندر برِ او

نشیمن در دلِ آدم نهاد است — نصیبِ مشتِ خاکے اوفتاد است

جدا از غیر و هم وابستۂ غیر — گم اندر خویش و هم پیوستۂ غیر

خیال اندر کفِ خاکے چساں است — که سیرش بے مکان و بے زمان است

بزندان است و آزاد است این چیست؟ کمند و صید و صیاد است این چیست!

چراغے در میانِ سینۂ تست چہ نور است این کہ در آئینۂ تست؟

مشو غافل کہ تو او را امینی

چہ نادانی کہ سوئے خود نہ بینی!

سوال (۶)

چہ جزو است آنکہ او از کل فزون است؟
طریقِ جُستنِ آں جزو چون است؟

جواب

خودی ز اندازہ‌ہائے ما فزون است
خودی زاں کل کہ تو بینی فزون است

ز گردوں بار بار افتد کہ خیزد
بہ بحرِ روزگار افتد کہ خیزد

جز او در زیرِ گردوں خود نگر کیست؟
بہ بے بالی چناں پرواز گر کیست؟

بظلمت ماندہ و نورے در آغوش!
بروں از جہت و سوے در آغوش!

بآں نطقے دل آویزے کہ دارد
ز قعرِ زندگی گوہر بر آرد

ضمیرِ زندگانی جاودانی است　　بچشمِ ظاهرش بینی زمانی است

بتقدیرش مقامِ هست و بود است　　نمودِ خویش و حفظِ این نمود است

چه می‌پرسی که چون است و چگون نیست　　که تقدیر از نهادِ او برون نیست

چه گویم از چگون و بی‌چگونش　　برون مجبور و مختار اندرونش

چنین فرمودهٔ سلطانِ بدر است　　که ایمان درمیانِ جبر و قدر است

تو هر مخلوق را مجبور گوئی　　اسیرِ بندِ نزد و دور گوئی

ولی جان از دمِ جان آفرین است　　بچندین جلوه‌ها خلوت نشین است

ز جبرِ او حدیثی درمیان نیست　　که جان بی فطرتِ آزاد جان نیست

شبیخون بر جهانِ کیف و کم زد

ز مجبوری بمختاری قدم زد

چو از خود گردِ مجبوری فشاند　　جهانِ خویش را چون ناقه راند

نگردد آسمان بی رخصتِ او　　نتابد اختری بی شفقتِ او

کند بے پردہ روزے مضمرش را — بچشم خویش بیند جوہرش را

قطارِ نوریاں در رہ گذار است — پئے دیدار او در انتظار است

شرابا فرشتہ از تاکش بگیرد

عیارِ خویش از خاکش بگیرد

چہ پرسی از طریقِ جستجویش — فرو آید بمقامِ ہائے و ہویش

شب و روزے کہ داری بر ابد زن — فغانِ صبحگاہے بر خرد زن

خرد را از حواس آید متاعے — فغاں از عشق می گیرد شعاعے

خرد جز را فغاں کُل را بگیرد — خرد میرد فغاں ہرگز نمیرد

خرد بہر ابد ظرفے ندارد — نفس چوں سوزنِ ساعت شمارد

تراشد روزہا شب ہا سحرہا — نگیرد شعلہ و چیند شررہا

فغانِ عاشقاں انجام کارے است

نہاں در یکدمِ او روزگارے است

خودی تا ممکناتش وانماید　　گرہ از اندرون خود کشاید

ازاں نورے کہ وابیند نداری　　تو او را فانی و آنی شماری

ازاں مرگے کہ می آید چہ باک است　　خودی چوں پختہ شد از مرگ پاک است

ز مرگ دیگرے لرزد دل من　　دل من جان من آب و گل من

ز کار عشق و مستی بر فتادن　　شرار خود بخاشاکے ندادن

بدست خود کفن بر خود بریدن　　بچشم خویش مرگ خویش دیدن

ترا ایں مرگ ہر دم در کمین است　　بترس از وے کہ مرگ ما ہمین است

کند گورے تو اندر پیکر تو
نکیر و منکر او در بر تو

سوال (۷)

مسافر چون بود رهرو کدام است؟
کرا گویم که او مرد تمام است؟

جواب

اگر چشمی گشائی بر دل خویش　　درون سینه بینی منزل خویش!

سفر اندر حضر کردن چنین است　　سفر از خود بخود کردن همین است

کسی اینجا نداند ما کجائیم　　که در چشم مه و اختر نیائیم

مجو پایان که پایانی نداری　　بپایان تا رسی جانی نداری

نه ما را پخته پنداری که خامیم　　بهر منزل تمام و ناتمامیم

بپایان نارسیدن زندگانی است　　سفر ما را حیات جاودانی است

ز ماہی تا بمہ جولانگہِ ما — مکان و ہم زماں گردِ رہِ ما

بخود پیچیم و بے تابِ نمودیم — کہ ما موجیم و از قعرِ وجودیم

دما دم خویش را اندر کمیں باش — گریزاں از گماں سوئے یقیں باش

تب و تابِ محبت را فنا نیست — یقین و دید را نیز انتہا نیست

کمالِ زندگی دیدارِ ذات است — طریقش رستن از بندِ جہات است

چناں با ذاتِ حق خلوت گزینی — ترا او بیند و او را تو بینی

منور شو ز نورِ من یرانی — مژہ برہم مزن تو خود نمانی

بخود محکم گذر اندر حضورش — مشو ناپید اندر بحرِ نورش

نصیبِ ذرّہ کن آں اضطرابے — کہ تابد در حریمِ آفتابے

چناں در جلوہ گاہِ یار می سوز — عیاں خود را نہاں او را برافروز!

کسے کو دیدۂ عالم را امام است
من و تو ناتمامیم او تمام است!

اگر او را نیابی در طلب خیز — اگر یابی بدامانش در آویز

فقیہ و شیخ و ملا را مده دست — مرو مانند ماہی غافل از شست

بکار ملک و دیں او مرد راہے است — کہ ما کوریم و او صاحب نگاہے است

مثال آفتاب صبحگاہے — دمد از ہر بن مویش نگاہے

فرنگ آئین جمہوری نہاد است — رسن از گردن دیوے گشاد است

نوابے زخمۂ سازے ندارد — بے طیارہ پروازے ندارد

ز باغش کشت ویرانے نکوتر — ز شہر او بیابانے نکوتر

چو رہزن کاروانے در تگ و تاز — شکمہا بہر نانے در تگ و تاز

روانش خوابید و تن بیدار گردید — ہنر با دین و دانش خوار گردید

خرد جز کافری کافر گری نیست — فن افرنگ جز مردم دری نیست

گروہے را گروہے در کمین است — خدایش یار اگر کارش چنین است

ز من دہ اہل مغرب را پیامے — کہ جمہور است تیغ بے نیامے

چه شمشیری که جانها می ستاند　　تمیز مسلم و کافر نداند

نماند در غلافِ خود زمانی

برد جانِ خود و جانِ جهانی

سوال (۸)

کدامی نکته را نطق است انا الحق
چه گوئی هرزه بود آں رمزِ مطلق

جواب

من از رمزِ انا الحق باز گویم — دگر با هند و ایراں راز گویم
مغے در حلقهٔ دیر ایں سخن گفت — حیات از خود فریبے خورد و من گفت

خدا خفت و وجودِ ما ز خوابش — وجودِ ما نمودِ ما ز خوابش

مقامِ تحت و فوق و چار سو خواب! — سکون و سیر و شوق و جستجو خواب!

دلِ بیدار و عقلِ نکته بیں خواب! — گمان و فکر و تصدیق و یقیں خواب!

ترا ایں چشمِ بیدارے بخواب است! — ترا گفتار و کردارے بخواب است!

چو او بیدار گردد دیگرے نیست

متاعِ شوق را سوداگرے نیست"

فروغِ دانشِ ما از قیاس است — قیاسِ ما ز تقدیرِ حواس است

چو حس دیگر شد ایں عالم دگر شد — سکون و سیر و کیف و کم دگر شد

تواں گفتن جہانِ رنگ و بو نیست — زمین و آسمان و کاخ و کو نیست

تواں گفتن کہ خوابے یا فسونے است — حجابِ چہرۂ آں بے چگونے است

تواں گفتن ہمہ نیرنگِ ہوش است — فریبِ پردہ ہائے چشم و گوش است

خودی از کائناتِ رنگ و بو نیست — حواسِ ما میانِ ما و او نیست

نگه را در حریمش نیست راهی — کنی خود را تماشا بی‌نگاهی

حسابِ روز و شش از دورِ فلک نیست
بخود بینی ظن و تخمین و شک نیست

اگر گوئی که من وهم و گمان است — نمودش چون نمودِ این و آن است
بگو با من که دارای گمان کیست؟ — یکی در خود نگر آن بی‌نشان کیست؟

جهان پیدا و محتاج دلیلی! — نمی‌آید بفکر جبرئیلی
خودی پنهان ز حجت بی‌نیاز است! — یکی اندیش و دریاب این چه راز است!
خودی را حق بدان باطل مپندار — خودی را کشتِ بی‌حاصل مپندار
خودی چون پخته گردد لازوال است — فراقِ عاشقان عینِ وصال است!
شرر را تیز بالی می‌توان داد — تپیدِ لایزالی می‌توان داد
دوامِ حق جزای کارِ او نیست — که او را این دوام از جستجو نیست
دوام آن به که جانِ مستعاری — شود از عشق و مستی پایداری!

وجودِ کوہسار و دشت و در ہیچ ! جہاں فانی، خودی باقی، دگر ہیچ!

دگر از شنکر و منصور کم گوے! خدا را ہم براہِ خویشتن جوے

بخود گم بہرِ تحقیقِ خودی شو

انا الحق گوے و صدّیقِ خودی شو

سوال (۹)

کہ شد بر سرِّ وحدت واقف آخر؟
شناسائے چہ آمد عارف آخر؟

جواب

تہِ گردوں مقامِ دل پذیر است | ولیکن مہر و ماہش زود میر است
بدوشِ شام نعشِ آفتابے | کواکب را کفن از ماہتابے
پر دکہسار چوں ریگِ روانے | دگرگوں می شود دریا بآنے

گلاں را در کمیں بادِ خزان است　　متاعِ کارواں از بیمِ جان است

ز شبنم لالہ را گوہر نماند　　دمے ماند دمے دیگر نماند

نوا نشنیدہ در چنگے بمیرد　　شرر نا جستہ در سنگے بمیرد

مپرس از من ز عالمگیریٔ مرگ
من و تو از نفس زنجیریٔ مرگ!

غزل

فنا را بادۂ ہر جام کردند　　چہ بیدردانہ او را عام کردند

تماشا گاہِ مرگِ ناگہاں را　　جہانِ ماہ و انجم نام کردند

اگر یک ذرّہ اش خوئے رم آموخت　　با فسونِ نگاہے رام کردند

فرار از ما چه می جوئی که ما را — اسیرِ گردشِ ایام کردند

خودی در سینۂ چاکے نگه دار

ازیں کوکب چراغِ شام کردند

جہاں یکسر مقامِ آفلین است — دریں غربت سرا عرفاں ہمین است

ق

دلِ ما در تلاشِ باطلے نیست — نصیبِ ما غمِ بے حاصلے نیست

نگه دارند اینجا آرزو را — سرورِ ذوق و شوقِ جستجو را

خودی را لازوالے می تواں کرد — فراقے را وصالے می تواں کرد

چراغے از دمِ گرمے تواں سوخت

بسوزن چاکِ گردوں می تواں دوخت

خدا سے زنده بے ذوقِ سخن نیست — تجلّی ہاے او بے انجمن نیست

که برقِ جلوۂ او بر جگر زد ؟ — که خورد آں باده و ساغر بسر زد ؟

عیارِ حسن و خوبی از دلِ کیست ؟ — مہ او در طوافِ منزلِ کیست ؟

الست؛ از خلوتِ نازے کہ برخاست؟ | بلیٰ؛ از پردہ سازے کہ برخاست؟
چہ آتش عشق در خاکے برافروخت! | ہزاراں پردہ یک آوازِ ما سوخت!
اگر یابیم گرداں جام ساقی ہست | ببزمش گرمیٔ ہنگامہ باقی است!
مرا دل سوخت بر تنہائیٔ او | کنم سامان بزم آرائیٔ او

مثالِ دانہ می کارم خودی را
برائے او نگہ دارم خودی را

خاتمه

تو شمشیری ز کامِ خود بروں آ   بروں آ از نیامِ خود بروں آ

نقاب از ممکناتِ خویش برگیر   مہ و خورشید و انجم را بہ بر گیر

شبِ خود روشن از نورِ یقیں کن   یدِ بیضا بروں از آستیں کن

کسے کو دیدہ را بر دل کشود است   شرارے کشت و پروینے درود است

شرارے جستہ گیر از درونم   کہ من مانندِ رومی گرم خونم

وگرنہ آتش از تہذیبِ نو گیر

برونِ خود بیفروز اندروں میر!
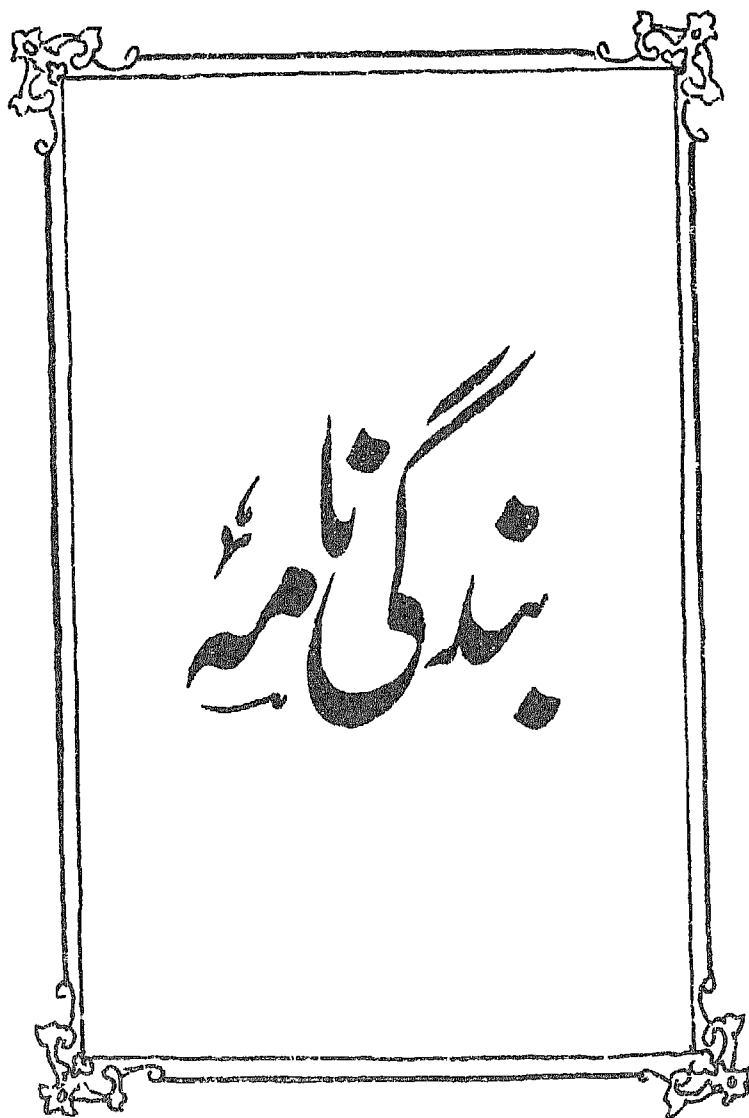
بندگی نامہ

بندگی نامه

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

گفت با یزداں مہِ گیتی فروز | تابِ من شب را کند مانندِ روز
یادِ ایامے کہ بے لیل و نہار | خفتہ بودم در ضمیرِ روزگار
کوکبے اندر سوادِ من نبود | گردشے اندر نہادِ من نبود
نے ز نورم وشتِ در آئینہ پوش | نے بدریا از جمالِ من خروش

آه زین نیرنگ و افسونِ وجود!   وای زین تابانی و ذوقِ نمود!

تافتن از آفتاب آموختم   خاکدانی مردهٔ افروختم

خاکدانی با فروغ و بی فراغ!   چهرهٔ او از غلامی داغ داغ!

آدمِ او صورتِ ماهی بشست!   آدمی یزداں کشی آدم پرست!

تا اسیرِ آب و گل کردی مرا   از طوافِ او خجل کردی مرا

ایں جہاں از نورِ جاں آگاہ نیست!   این جہاں شایانِ مہر و ماہ نیست!

در قفای نیلگوں او را بسل   رشتۂ ما نوریاں از وی گسل

یا مرا از خدمتِ او واگذار   یا ز خاکش آدمِ دیگر بیار

چشمِ بیدارم کبود و کور بہ

اے خدا ایں خاکداں بے نور بہ

از غلامی دل بمیرد در بدن   از غلامی روح گردد بارِ تن

از غلامی ضعفِ پیری در شباب   از غلامی شیرِ غاب افگندہ ناب

از غلامی بزمِ ملت فرد فرد — این و آں با این و آں اندر نبرد

آں یکے اندر سجود ایں در قیام — کار و بارش چوں صلوٰتِ بے امام

درفتد هر فرد با فردے دگر — هر زماں هر فرد را دردے دگر

از غلامی مردِ حق زنّار بند — از غلامی گوهرش نا ارجمند

شاخِ او بے مهرگاں عریاں ز برگ — نیست اندر جانِ او جز بیمِ مرگ

کور ذوق و نیش را دانسته نوش — مردهٔ بے مرگ و نعشِ خود بدوش

آبروے زندگی در باخته — چوں خراں با کاه و جو در ساخته

همکنش بنگر محالِ او نگر — رفت و بودِ ماه و سالِ او نگر

روزها در ماتمِ یک دیگر اند
در خرام از ریگِ ساعت کمتر اند

شوره بوم از نیشِ کژدم خار خار — مورِ او اژدر گز و عقرب شکار

صرصرِ او آتشِ دوزخ نژاد — زورقِ ابلیس را بادِ مراد

آتشے اندر ہوا غلطیدۂ — شعلۂ در شعلۂ پیچیدۂ

آتشے از دود پیچاں تلخ پوش — آتشے تندر غو و دریا خروش

در کنارش مارہا اندر ستیز — مارہا با کفچہ ہائے زہر ریز

شعلہ اش گیرندہ چوں کلبِ عقور — ہولناک و زندہ سوز و مردہ نور

در چنیں دشتِ بلا صد روزگار
خوشتر از محکومیٔ یک دم شمار!

دربیانِ فنونِ لطیفۂ غلامان

موسیقی

مرگ ہا اندر فنونِ بندگی
من چہ گویم از فسونِ بندگی

نغمۂ او خالی از نارِ حیات
ہمچو سیل افتد بدیوارِ حیات

چوں دلِ او تیرہ سیماے غلام
پست چوں طبعش نواہاے غلام

از دلِ افسردۂ او سوز رفت
ذوقِ فردا لذتِ امروز رفت

از نئے او آشکارا رازِ او
مرگِ یک شہر است اندر سازِ او

ناتوان و زار می سازد ترا
از جہاں بیزار می سازد ترا

چشم او را اشک پیہم سرمہ ایست — ناتوانی بر نوائے او مایست

الحذر ایں نغمہ موت است و بس — نیستی در کسوت صوت است و بس

تشنہ کامی با ایں حرم بے زمزم است — در بم و زیرش ہلاک آدم است

سوز دل از دل برد غم می دہد — زہر اندر ساغر جم می دہد

غم دو قسم است اے برادر گوش کن — شعلہ ما را چراغ ہوش کن

یک غم است آں غم کہ آدم را خورد — آں غم دیگر کہ ہر غم را خورد

آں غم دیگر کہ ما را ہمدم است — جان ما از صحبت او بے غم است

اندرو ہنگامہ ہائے غرب و شرق — بحر در وے جملہ موجودات غرق

چوں نشیمن می کند اندر دلے — دل ازو گردد یم بے ساحلے

بندگی از سرّ جاں ناآگہی است — زاں غم دیگر سرود او تہی است

من نمی گویم کہ آہنگش خطاست

بیوہ زن را ایں چنیں شیون رواست

نغمه باید تند رو مانند سیل — تا برد از دل غمان را خیل خیل

نغمه می باید جنون پرورده — آتشے در خون دل حل کردهٔ

از نم او شعله پروردن توان — خامشی را جزو او کردن توان

می شناسی؟ در سرود است آن مقام — کاندرو بے حرف می روید کلام

نغمهٔ روشن چراغ فطرت است — معنیٔ او نقشبند صورت است

اصل معنی را ندانم از کجاست — صورتش پیدا و با ما آشناست

نغمه گر معنی ندارد مرده ایست — سوز او از آتش افسرده ایست

راز معنی مرشد رومی کشود — فکر من بر آستانش در سجود

معنی آن باشد که بستاند ترا — بے نیاز از نقش گرداند ترا

معنی آن نبود که کور و کر کند — مرد را بر نقش عاشق تر کند

مطرب ما جلوهٔ معنی ندید
دل بصورت بست و از معنی رمید

مصوری

ہمچناں دیدم فنِ صورت گری — نے براہیمی درو نے آزری

راہبے در حلقۂ دامِ ہوس — دلبرے با طائرے اندر قفس

خسروے پیشِ فقیرے خرقہ پوش — مردِ کوہستانیٔ ہیزم بدوش

نازنینے در رہِ بت خانۂ — جوگئے در خلوتِ ویرانۂ

پیرکے از دردِ پیری داغ داغ — آنکہ اندر دستِ او گل شد چراغ

مطربے از نغمۂ بیگانہ مست — بلبلے نالید و تارِ او گسست

نوجوانے از نگاہے خوردہ تیر — کودکے بر گردنِ بابائے پیر"

می چکید از خامہ ہا مضمونِ موت

ہر کجا افسانہ و افسونِ موت

بی یقین را لذتِ تحقیق نیست — بی یقین را قوتِ تخلیق نیست

بی یقین را رعشه‌ها اندر دل است — نقشِ نو آوردن او را مشکل است

از خودی دور است و رنجور است و بس — رهبرِ او ذوقِ جمهور است و بس

حسن را در یوزه از فطرت کند — رهزن و راهِ تهی دستے زند

حسن را از خود برون جستن خطاست — آنچه می بایست پیشِ ما کجاست

نقشگر خود را چو با فطرت سپرد — نقشِ او افگند و نقشِ خود سترد

یک زمان از خویشتن رنگے نزد — بر زجاجِ ما گہے سنگے نزد

فطرت اندر طیلسانِ هفت رنگ — مانده بر قرطاسِ او با پاے لنگ

بے تپش پروانهٔ کم سوزِ او — عکسِ فردا نیست در امروزِ او

از نگاهش رخنه در افلاک نیست — زانکه اندر سینه دل بیباک نیست

خاکسار و بے حضور و شرمگین — بے نصیب از صحبتِ روح الامین

فکرِ او ناوارو بے ذوقِ ستیز — بانگِ اسرافیلِ او بے رستخیز

خویش را آدم اگر خاکی شمرد	نورِ یزداں در ضمیرِ او بمرد
چوں کلیمے شد بروں از خویشتن	دستِ او تاریک و چوبِ او رسن

زندگی بے قوتِ اعجاز نیست

ہر کسے دانندۂ ایں راز نیست

آں ہنرمندے کہ بر فطرت فزود	رازِ خود را بر نگاہِ ما کشود
گرچہ بحرِ او ندارد احتیاج	می رسد از جوئے ما او را خراج
چیں نہ باید از بساطِ روزگار	ہر نگارا زدستِ او گیرد عیار
حورِ او از حورِ جنت خوشتر است	منکرِ لات و مناتش کافر است
آفریند کائناتِ دیگرے	قلب را بخشد حیاتِ دیگرے
بحر و موجِ خویش را بر خود زند	پیشِ ما و جشن گہری افگند
زاں فراوانی کہ اندر جانِ اوست	ہر تہی را پُر نمودن شانِ اوست
فطرتِ پاکش عیارِ خوب و زشت	صنعتش آئینہ دارِ خوب و زشت

عینِ ابراہیم و عینِ آذر است	دستِ او ہم بت شکن ہم بت گر است

ہر بنائے کہنہ بر می کند

جملہ موجودات را سوہاں زند

درغلامی تن زجاں گردد تہی	از تنِ بے جاں چہ امید بہی
ذوقِ ایجاد و نمود از دل رود	آدمی از خویشتن غافل رود
جبرئیلے را اگر سازی غلام	بر فتد از گنبدِ آئینہ فام
کیشِ او تقلید و کارش آذری ست	ندرت اندر مذہبِ او کافری ست
تا نگیرد وہم و شک افزایدش	کہنہ و فرسودہ خوش می آیدش
چشمِ او بر رفتہ از آئندہ کور	چوں مجاورِ ذوقِ او از خاکِ گور
گر ہنر این است مرگ آرزوست	اندروں شش زوقت و بہ پیش نکوست

طائرِ دانا نمی گردد اسیر

گرچہ باشد دانۂ زنارِ حریر

مذہب غلاماں

در غلامی عشق و مذہب را فراق
انگبینِ زندگانی بد مذاق

عاشقی؟ توحید را بر دل زدن
وانگہے خود را بہر مشکل زدن

در غلامی عشق جز گفتار نیست
کارِ ما گفتارِ ما را یار نیست

کاروانِ شوق بے ذوقِ رحیل
بے یقین و بے سبیل و بے دلیل

دین و دانش را غلام ارزاں دہد
تا بدن را زندہ دارد جاں دہد

گرچہ بر لب ہائے او نامِ خداست
قبلۂ او طاقتِ فرمانرواست

طاقتے نامش دروغ با فروغ
از بطونِ او نزاید جز دروغ

ایں صنم تا سجدہ اش کردی خداست
چوں یکے اندر قیام آئی فناست!

آں خدا نانے دہد جانے دہد ‌‌ ‌ ایں خدا جانے برد نانے دہد

آں خدا یکتاست ایں صد پارہ ایست ‌ ‌ آں ہمہ را چارہ ایں بیچارہ ایست

آں خدا درمانِ آزارِ فراق ‌ ‌ ایں خدا اندر کلام او نفاق

بندہ را با خویشتن خوگر کند ‌ ‌ چشم و گوش و ہوش را کافر کند

چوں بجانِ عبدِ خود راکب شود ‌ ‌ جاں بہ تن لیکن ز تن غائب شود

زندہ و بے جاں چہ راز است ایں نگر ‌ ‌ با تو گویم معنیِ رنگیں نگر

مردن و ہم زیستن اے نکتہ رس ‌ ‌ ایں ہمہ از اعتبارات است و بس

ماہیاں را کوہ و صحرا بے وجود ‌ ‌ بہرِ مرغاں قعرِ دریا بے وجود

مردِ کر سوزِ نوا را مردہ ؛ ‌ ‌ لذتِ صوت و صدا را مردہ

پیشِ چنگے مست و مسرور است کور ‌ ‌ پیشِ رنگے زندہ در گور است کور

روح با حق زندہ و پایندہ ایست ‌ ‌ ورنہ ایں را مردہ آں را زندہ ایست

آنکہ حیٌ لا یموت آمد حق است ‌ ‌ زیستن با حق حیاتِ مطلق است

هر که بی حق زیست جز مردار نیست
گرچه کس در ماتم او زار نیست

از نگاهش دیدنی ها در حجاب
قلب او بی ذوق و شوق انقلاب

سوز مشتاقی بکردارش کجا!
نور آفاقی بگفتارش کجا!

مذهب او تنگ چون آفاق او
از عشا تاریک تر اشراق او

زندگی بار گران بر دوش او
مرگ او پروردهٔ آغوش او

عشق را از صحبتش آزارها
از دمش افسرده گردد نارها

ذوق آن گرمی که از گل برنخاست
مهر و ماه و گنبد گردان کجاست!

از غلامی ذوق دیدارے مجوے
از غلامی جان بیدارے مجوے

دیدهٔ او محنت دیدن نبرد
در جهان خورد و گران خوابید و مرد

حکمران بگشایدش بندے اگر
می نهد بر جان او بندے دگر

سازد آئینے گره اندر گره
گویدش می پوش ازین آهن زره

ریزه ریز فقر و کین نمایدش ق بیم مرگ ناگهان افزایدش

تا غلام از خویش گردد نا امید آرزو از سینه گردد ناپدید

گاه او را خلعت زیبا دهد هم زمام کار در دستش نهد

مهره را شاطر ز کف بیرون جهاند بیذق خود را بفرزینی رساند

نعمت امروز را شیدائیش کرد تا بمعنی منکر فرداش کرد

تن ستبر از مستیِ مهر ملوک جانِ پاک از لاغری مانندِ دوک

گر شود زار و زبون یک جانِ پاک به که گردد صد هزار تن ها هلاک

بنده را پابست بر جان و دل است
مشکل اندر مشکل اندر مشکل است

در فنِ تعمیرِ مردانِ آزاد

یک زمان با رفتگان صحبت گزین — صنعتِ آزاد مرداں ہم ببیں

خیز و کارِ ایبک و سوری نگر — وانما چشمے اگر داری جگر

خویش را از خود بروں آوردہ اند — ایں چنیں خود را تماشا کردہ اند

سنگہا با سنگہا پیوستہ اند — روزگارے را بآنے بستہ اند

دیدنِ او پختہ تر سازد ترا — در جہانِ دیگر اندازد ترا

نقش سوۓ نقشگر می آورد — از ضمیرِ او خبر می آورد

ہمتِ مردانہ و طبعِ بلند — در دلِ سنگ ایں دو لعلِ ارجمند

سجدہ گاہِ کیست ایں از من مپرس — بے خبر روداد جان از تن مپرس

واے من از خویشتن اندر حجاب — از فراتِ زندگی ناخوردہ آب

وائے من از بیخ و بن برکندهٔ   از مقامِ خویش دور افگندهٔ

محکمی ها از یقینِ محکم است   وائے من شاخِ یقینم بے نم است

در من آن نیروے الا اللہ نیست

سجده ام شایانِ این درگاه نیست!

یک نظر آن گوهرِ نابے نگر   تاج را در زیرِ مهتابے نگر

مرمرش ز آبِ رواں گردنده تر   یک دم آنجا از ابد پاینده تر

عشقِ مرداں سرِّ خود را گفته است   سنگ را با نوکِ مژگاں سفته است

عشقِ مرداں پاک و رنگین چوں بهشت   می کشاید نغمه ها از سنگ و خشت

عشقِ مرداں نقدِ خوباں را عیار   حسن را هم پرده در هم پرده دار

همتِ او آں سوے گردوں گذشت   از جهانِ چند و چوں بیروں گذشت

وانکه در گفتن نیاید آنچه دید

از ضمیرِ خود نقابے بر کشید!

از محبت جذبه ها گردد بلند — ارج می گیرد ازو نا ارجمند

بی محبت زندگی ماتم همه — کار و بارش زشت و نامحکم همه

عشق صیقل می زند فرهنگ را — جوهر آیینه بخشد سنگ را

اهل دل را سینهٔ سینا دهد — با هنرمندان ید بیضا دهد

پیش او هر ممکن و موجود مات — جمله عالم تلخ و او شاخ نبات

گرمی افکار ما از نار اوست — آفریدن جان دمیدن کار اوست

عشق مور و مرغ و آدم را بس است — عشق تنها هر دو عالم را بس است

دلبری بی قاهری جادوگری است — دلبری با قاهری پیغمبری است

هر دو را در کارها آمیخت عشق

عالمی در عالمی انگیخت عشق